



ท้องสนามหลวง

สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี





ท้องสนามหลวง

สมัยสุโขทัย อโยธยา รัตนบุรี และรัตนโกสินทร์

ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี

กรมศิลปากรจัดพิมพ์
พุทธศักราช ๒๕๕๗

ท้องสนามหลวงสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี

กรมศิลปากร พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๕๗

ราคา ๑๙๐ บาท

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ISBN 978-616-283-107-2

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนาล บุนนาค

นายเอนก สีหามาตย์

นางสาววิณา โรจนราชา

นายบุญเตือน ศรีวรพจน์

ภาควิชาศิลปการช่างบัณฑิตยสถาน สำนักธรรมศาสตร์
และการเมือง ประเพณีวิชาประวัติศาสตร์ สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ไทย

อธิบดีกรมศิลปากร

ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอักษรศาสตร์

(ประวัติศาสตร์และจารีตประเพณี)

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ผู้ต้นคว้าเรียบเรียง

นางนันทนา ตันติเวส

ปกหน้า

ปกหลัง

พิมพ์ที่

นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ

กลุ่มแปลและเรียบเรียง

ภาพท้องสนามหลวงเมื่อกรุงเทพมหานครมีอายุ ๒๓๐ ปี

[หนังสือ สนามหลวง พ.ศ. ๒๕๕๕ (ฉบับประชาชน)]

จัดพิมพ์โดยกรุงเทพมหานคร]

ทัศนียภาพกรุงรัตนโกสินทร์ในอดีต

(หนังสือ สมุดภาพรัชกาลที่ ๔

จัดพิมพ์โดยพิพิธภัณฑ์ภาพมุกกว้าง กรุงเทพมหานคร)

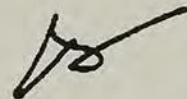
บริษัท วงศ์สว่างพับลิชชิง แอนด์ พรินติ้ง จำกัด

คำนำ

การก่อร่างสร้างเมืองของมนุษย์ทุกชาติทุกวัฒนธรรม จะมีการจัดสรรพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นลานโล่งกว้างสำหรับประกอบกิจกรรมสำคัญของบ้านเมือง เพื่อจุดประสงค์ในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในประวัติศาสตร์ชาติไทยปรากฏหลักฐานการเรียกพื้นที่ลักษณะดังกล่าวว่า ท้องสนามหลวง ซึ่งเป็นหนึ่งในประจักษ์พยานที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของประวัติศาสตร์แต่ละยุคสมัย ท้องสนามหลวงจึงเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์คู่กับการสถาปนาราชธานีตั้งแต่สมัยสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

เรื่องราวของท้องสนามหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีพัฒนาการจากทุ่งนาหน้าวัดมหาธาตุที่เรียกว่าทุ่งพระเมรุจนกลายมาเป็นท้องสนามหลวง จากพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมคางหมู เนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของท้องสนามหลวงปัจจุบันจนกลายมาเป็นพื้นที่รูปวงรีหรือรูปไข่เนื้อที่ประมาณ ๗๘ ไร่ ย่อมเป็นที่รับทราบกันโดยทั่วไป แต่ถ้าได้ศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของท้องสนามหลวงตลอดจนลานโล่งกว้างอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละราชธานีของไทย ทั้งในแง่กายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ โดยนำมาเทียบเคียงกับท้องสนามหลวงในปัจจุบัน ก็จะประจักษ์แจ้งในความพิเศษของท้องสนามหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งในลักษณะลงตัวทางกายภาพ บนความคลี่คลายของปัญหาการสืบราชสันตติวงศ์ และคุณค่าทางจิตวิญญาณที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับโบราณสถานของชาติแห่งนี้

กรมศิลปากรหวังอย่างยิ่งว่า หนังสือเรื่อง ท้องสนามหลวงสมัยสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี ซึ่งค้นคว้าและเรียบเรียงโดย นางนันทนา ตันติเวสส นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ กลุ่มแปลและเรียบเรียง สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ จะทำให้ทุกภาคส่วนของสังคมตระหนักในคุณค่าทั้งในความเป็นโบราณสถานสำคัญและมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ อันจะเอื้อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการธำรงรักษาไว้เป็นมรดกของชาติอย่างยั่งยืนสืบไป



(นายเอนก สีสยามาตย์)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

๓ กันยายน ๒๕๕๖

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	๗
Abstract	๙
บทที่ ๑	
บทนำ	๑๐
๑.๑ ความเป็นมา	๑๐
๑.๒ วัตถุประสงค์	๑๑
๑.๓ วิธีการศึกษา	๑๑
๑.๔ การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	๑๒
บทที่ ๒	
ลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในทางประวัติศาสตร์	๑๙
และโบราณราชประเพณีของแต่ละยุคสมัย	
๒.๑ สมัยสุโขทัย	๑๙
๒.๒ สมัยอยุธยา	๓๒
๒.๓ สมัยธนบุรี	๕๓
๒.๔ สมัยรัตนโกสินทร์	๖๔
บทที่ ๓	
ความพิเศษของท้องสนามหลวง กรุงรัตนโกสินทร์	๙๓
๓.๑ ลักษณะทางกายภาพของท้องสนามหลวง	๙๓
อันเป็นผลจากความคลี่คลายในการสืบราชสันตติวงศ์	
๓.๒ การสืบทอดมรดกทางจิตวิญญาณของความเป็นชาติ	๑๐๐
บทที่ ๔	
บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๑๒
บรรณานุกรม	๑๑๗

บทคัดย่อ

งานศึกษาวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อการศึกษาลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ท้องสนามหลวงในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ พื้นที่โล่งกว้างดังกล่าวมีเรื่องราวความเป็นมาที่ปรากฏเป็นหลักฐานในประวัติศาสตร์อันยาวนานของชาติ นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ขอบเขตการศึกษาวิจัยจะมุ่งเน้นเหตุการณ์และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ณ ท้องสนามหลวง และสนามอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องของแต่ละราชธานีในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี

ผลของการศึกษาวิจัยท้องสนามหลวงในอดีตชี้ให้เห็นลักษณะพิเศษของท้องสนามหลวงในปัจจุบัน ๒ ประเด็น คือ ประเด็นทางกายภาพอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสืบราชสันตติวงศ์ และประเด็นการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ท้องสนามหลวงซึ่งสะท้อนให้เห็นการสืบทอดมรดกทางจิตวิญญาณของความเป็นชาติที่มีอารยธรรมยาวนานกว่า ๗๐๐ ปีได้อย่างแยกแยะยิ่ง โดยผ่านสองพระราชพิธีสำคัญ คือ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของความเป็นชาติเกษตรกรรม และงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพที่แสดงถึงความเชื่อของสังคมไทยในความเป็นสมมุติเทพของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรมและทรงเป็นมิ่งขวัญของแผ่นดิน ด้วยการรังสรรค์งานศิลปอันวิจิตรบรรจงเพื่อส่งเสด็จสู่สวรรคาลัย

ผลของงานศึกษาวิจัยชิ้นนี้ สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการบริหารมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อให้ทุกภาคส่วนของสังคมตระหนักในความสำคัญและธำรงไว้ซึ่งคุณค่าอันมีอาจประมาณได้ของท้องสนามหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งในความเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติและมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของแผ่นดินให้ยั่งยืนสืบไป

Abstract

The aim of this research paper is to study physical features as well as functions of Sanam Luang, a large open space pertaining to the capital city of each period in Thai history. Throughout 700 years of the Thai history divided into Sukhothai, Ayutthaya, Thonburi and Rattanakosin periods; Sanam Luang standing at the heart of each capital is considered a place of historical and cultural importance as well as evidence of power and prosperity of the Thai Kingdom. The scope of the study covers events, ceremonies and activities connected with Sanam Luang and other related areas of each period in the historical and cultural context.

The study of these grounds of different periods in the past in comparison with those of the Rattanakosin period reveals two distinguishing characteristics of present – day Sanam Luang in physical and functional terms. Physically, its large area of oval shape is a result of the turning point in succession to the throne in Thai history. Functionally, the national identity of rice paddy agriculture and beliefs in divinity of the king, who rules his kingdom with righteousness and is regarded as a symbol of national unity, have been manifested at Sanam Luang through two royal ceremonies of spiritual significance, the Royal Ploughing Ceremony and the Royal Funeral Ceremony, respectively.

The outcome of this study will make the Thai people realize the immense value and real meaning of Sanam Luang which is considered not only as a place of historical importance but also as cultural patrimony of spiritual distinction. Public awareness of its historical and cultural dimensions will lead to proper management in physically and spiritually safeguarding Sanam Luang which is part of our national heritage.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมา

ท้องสนามหลวง นับเป็นโบราณสถานสำคัญและมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ายิ่งของชาติสนาม ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หมายถึง ลาน ที่ว่างที่โล่ง และคำว่า **ท้อง** ซึ่งหมายถึงพื้นที่หรือบริเวณที่กว้างใหญ่ ที่นำมาประกอบกับคำว่า สนาม นั้น เพื่อบ่งชี้ให้เห็นความกว้างใหญ่ของพื้นที่ ส่วนคำว่า **หลวง** แปลว่า ที่เป็นของพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นใหญ่ สาธารณะ ท้องสนามหลวง จึงหมายถึง สนามสำหรับการพระราชพิธี และพระราชกรณียกิจ ส่วนที่หมายถึงพื้นที่สาธารณะนั้น เป็นความหมายในชั้นหลังภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว

ลานโล่งกว้างทางทิศเหนือของพระบรมมหาราชวัง ที่เรียกว่า สนามหลวง ณ ปัจจุบัน มีพัฒนาการความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณีตลอดช่วงเวลายาวนานร่วม ๒๓๐ ปี นับตั้งแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ทศนียภาพอันงดงามของพระบรมมหาราชวังด้านเหนือติดกับท้องสนามอันกว้างใหญ่ได้สร้างภูมิทัศน์ที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของกรุงเทพมหานคร ด้วยขนาดและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ สนามหลวงก็ย่อมเป็นที่ประจักษ์ในความสำคัญอยู่แล้ว แต่หากได้ศึกษาความเป็นมาของพื้นที่ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับท้องสนามหลวงในสมัยสุโขทัย อโยธยา จนถึงธนบุรี ก็จะพบความพิเศษของพื้นที่แห่งนี้ไม่เฉพาะในความลงตัวทางกายภาพ แต่พระราชพิธีสำคัญ คือ พระราชพิธีพระบรมศพ และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่จัดขึ้นตามโบราณราชประเพณีบนพื้นที่แห่งนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงจิตวิญญาณของความเป็นชาติไทยที่มีอารยธรรมยาวนานกว่า ๗๐๐ ปีได้อย่างแยบคายยิ่ง การสืบทอดโบราณราชประเพณีบนพื้นที่แห่งนี้ จึงทำให้สนามหลวงเป็นมากกว่าโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียน การสืบสานโบราณราชประเพณีที่ยังยึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงทุกวันนี้ได้เพิ่มคุณค่าอันประมาณมิได้ให้กับสนามหลวง

ท้องสนามหลวง ณ ปัจจุบันจึงเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของความเป็นชาติเกษตรกรรม โดยผ่านพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และความเชื่อในเรื่องสมมติเทพโดยผ่านงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงกอปรด้วยทศพิธราชธรรม ความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของคนในชาติ จะแสดงออกมาในรูปแบบของการรังสรรค์งานช่างศิลป์ไทยอันวิจิตรบรรจง เป็นมรดกวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติที่จะได้รับการสืบทอดเฉพาะในวาระที่เสด็จสู่สวรรคาลัย

๑.๒ วัตถุประสงค์

งานวิชาการชิ้นนี้มีจุดประสงค์เพื่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวความเป็นมาของท้องสนามหลวง ที่ปรากฏหลักฐานในประวัติศาสตร์อันยาวนานของชาติและอยู่เคียงคู่ราชธานีของไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้

๑. ศึกษาลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในทางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณีของแต่ละยุคสมัย
๒. ความพิเศษของท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ บนความคลี่คลายในการสืบราชสันตติวงศ์ และการสืบทอดมรดกทางจิตวิญญาณของความเป็นชาติ

๑.๓ วิธีการศึกษา

เป็นการดำเนินงานทางวิชาการในลักษณะวิจัยเอกสาร โดยมีขั้นตอนและวิธีการดังนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลประวัติศาสตร์ทั้งเอกสารชั้นต้น ชั้นรอง ที่บันทึกโดยคนไทยและคนต่างชาติ เช่น จารึก ตำนาน พงศาวดาร หมายรับสั่ง บันทึกความทรงจำจดหมายเหตุ รวมทั้งการสอบค้นกับหลักฐานทางโบราณคดี ตลอดจนศึกษาเนื้อหาของวรรณคดีในยุคสมัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบการวินิจฉัยและสันนิษฐาน

๒. วิเคราะห์ข้อมูลที่สืบค้นมา เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ท้องสนามหลวงแต่ละยุคสมัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี โดยศึกษาร่วมกับพื้นที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่อยู่ในพระราชฐานชั้นใน ชั้นนอก และนอกเขตพระราชฐาน ทั้งที่อยู่ในกำแพงเมือง และนอกกำแพงเมือง

๓. วิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่แต่ละยุคสมัยเพื่อชี้ให้เห็นลักษณะพิเศษของท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ ในประเด็นทางกายภาพอันเป็นผลมาจากความคลี่คลายของปัญหาในการสืบราชสันตติวงศ์ และประเด็นในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ ในปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นการสืบทอดมรดกทางจิตวิญญาณ โดยผ่านสองพระราชพิธีสำคัญ คือ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์

๑.๔ การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง ท้องสนามหลวงสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี ได้ทำการศึกษาหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับท้องสนามหลวงในแต่ละราชธานีของไทยในประเด็นทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ใช้สอย ดังจะได้ลำดับตามยุคสมัย ดังนี้

อนึ่ง โปรดดูรายละเอียดของหนังสือและเอกสารที่อ้างถึงในบรรณานุกรมท้ายเล่ม

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับท้องสนามหลวงสมัยสุโขทัย

หากพิจารณาว่า จารึกสมัยสุโขทัย ถือเป็นข้อมูลหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรสุโขทัย ในส่วนของภูมิสถานของสุโขทัยทั้งในตัวเมืองและนอกกำแพงเมืองทั้งสี่ทิศในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชจะปรากฏบทพรรณนาเฉพาะในจารึกพ่อขุนรามคำแหงเท่านั้น แต่ก็ได้มีการกล่าวถึงลานโล่งกว้างที่เรียกว่า ท้องสนามหลวง แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานที่น่าจะอนุมานได้ว่าเป็น สนามหลวง ในสมัยสุโขทัย แต่เป็นการบันทึกหลัง

จากสุโขทัยได้สูญเสียความเป็นราชอาณาจักรแล้ว และมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของราชอาณาจักรอยุธยา นั่นคือคำว่า “ตำหนักหัวสนามเก่า” ในจารึกวัดสรศักดิ์ พ.ศ. ๑๙๖๐ โดยได้มีการระบุตำแหน่งว่าอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดสรศักดิ์

ข้อมูลที่ได้จากศิลาจารึกดังกล่าว เมื่อนำมาศึกษาร่วมกับหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร ทำให้มีการตั้งสมมุติฐานว่า พระราชวังหลวงของราชอาณาจักรสุโขทัยน่าจะอยู่บริเวณหัวสนามหลวงทางทิศตะวันตกของวัดสรศักดิ์ที่อยู่เหนือเทวสถานตามาแดง ซึ่งตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านเหนือ และท้ายสนามหลวงน่าจะอยู่ทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุ ซึ่งอยู่ใจกลางเมืองสุโขทัย

สมมุติฐานดังกล่าวสอดคล้องกับบทพรรณนาราชธานีสุโขทัยในหนังสือชื่อ **เรื่องนางนพมาศ** ซึ่งถึงแม้จะเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ปราชญ์และนักวิชาการของประเทศลงความเห็นว่า เนื้อหามีเค้ามูลว่าเป็นเรื่องที่สืบทอดมาแต่ครั้งสุโขทัย วรรณกรรมเรื่องนี้มีการกล่าวถึงท้องสนามหลวงและกิจกรรมที่จัดในท้องสนามดังกล่าว ในงานศึกษาวิจัยเรื่องนี้ในส่วนที่เกี่ยวกับท้องสนามหลวงในสมัยสุโขทัย จึงได้อาศัยข้อมูลส่วนใหญ่จากงานวรรณกรรมดังกล่าว

อนึ่ง ไม่ปรากฏข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับการพระเมรุในสมัยสุโขทัย

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับท้องสนามหลวงสมัยอยุธยา

ข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับพื้นที่โล่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณีในสมัยอยุธยามีให้สืบค้นได้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ จดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่า กฎมณเฑียรบาล เอกสารเหล่านี้จะให้ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ ทั้งในด้านการเมือง การปกครอง และสังคม ผู้ศึกษาวิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสนามและพื้นที่โล่งอื่น ๆ ในสมัยอยุธยา ทำให้ได้ทราบถึงเรื่องราวทั้งเหตุการณ์และกิจกรรมบนพื้นที่ต่าง ๆ ดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีเอกสารหนังสือประเภทคำให้การ อันได้แก่ คำให้การขุนหลวงหาวัด คำให้การชาวกรุงเก่า และคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม โดยเฉพาะ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ใน

ส่วนว่าด้วยภูมิฐานของพระนครศรีอยุธยา ถือเป็นเอกสารที่มีคุณค่ายิ่งทางประวัติศาสตร์ จัดว่าเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ให้ภาพกรุงศรีอยุธยาด้วยบทพรรณนาสภาพภายในเขตกำแพงเมือง เขตพระราชฐานชั้นใน ชุมชนและตลาดการค้าทั้งในกรุงและนอกกรุง แหล่งที่มาของคำให้การ ขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมและแผนที่พระนครศรีอยุธยาที่พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ให้ คำวินิจฉัย และจัดทำเป็นคำอธิบายประกอบไว้นั้น สันนิษฐานว่ามาจากแหล่งเดียวกัน คือ เอกสาร จากหอหลวง โดยผู้แต่งคงเกิดในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายแต่มาแต่งใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น นอกจากนี้ยังมีพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานพระยาโบราณราชธานินทร์เกี่ยวกับแผนที่พระราชวังหลวงกรุงเก่า ผู้ศึกษาวิจัยได้นำ ข้อมูลจากเอกสารฝ่ายไทยดังกล่าว รวมทั้งได้สืบค้นจากบันทึกของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามา ในสมัยอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และ ๒๒ ได้แก่ เชอวาลิเยร์ เดอ ชอ몽ต์ (Chevalier de Chaumont) บาทหลวง เดอ ชัวซี (de Choisy) นิโกลาส์ แชรแวส (Nicolas Gervaise) และซีม็อง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de la Lubère) โดยได้นำข้อมูลดังกล่าวมาแล้วทั้งหมดมา ศึกษาวิเคราะห์ เพื่อกำหนดตำแหน่ง ลักษณะทางกายภาพ และการใช้ประโยชน์ของสนาม หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท หรือสนามหลวงในสมัยอยุธยา และพื้นที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ สนามไชย สนามจันทร์และพิมานรียา และพระเมรุกลางเมือง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับท้องสนามหลวงในสมัยธนบุรี

ในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เหตุการณ์ส่วนใหญ่ในประวัติศาสตร์ จะเกี่ยวข้องกับการศึกสงคราม แต่มีเหตุการณ์หนึ่งซึ่งถือได้ว่า มีความสำคัญและมีความหมาย อย่างยิ่ง รองลงมาจาก การกอบกู้เอกราชของชาติและการสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี นั่นก็คือ การอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตและพระบางจากเวียงจันทน์มาประดิษฐาน ณ กรุงธนบุรี และโปรดเกล้าฯ ให้จัดการสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๓๒๒ มีการกล่าวถึง “โรงพระแก้วที่ท้องสนาม” ภายในพระราชวัง ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต ในการสมโภชครั้งนั้นใน พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราช พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๔๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เกี่ยวกับสถานที่ตั้ง “โรงพระแก้ว” ใน สารานุกรมสมเด็จ เล่ม ๑ หนังสือดังกล่าวมาแล้วนี้ได้เพิ่มความกระจ่างให้กับตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่โล่ง

ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณีในสมัยธนบุรีว่าเป็นท้องสนามในเขตพระราชฐานชั้นนอก

ในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในรูปของกิจกรรมที่จัดขึ้น ณ ท้องสนามดังกล่าว ปรากฏหลักฐานการแสดงหน้าพระที่นั่งทั้งการแสดงโขน ละคร และการประลองกำลังและอาวุธ เนื่องในการสมโภชใหญ่ของบ้านเมืองในครั้งนั้น ใน **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๑ สมัยธนบุรี** เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ เสด็จขึ้นไปรับพระพุทธรูปปฏิมากรพระแก้วมรกตที่ท่าเจ้าสนุก สระบุรี พ.ศ. ๒๓๒๒ นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานใน **โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี** ของ นายสวน มหาดเล็ก ผลงานร้อยกรองดังกล่าว นอกจากจะมีความงดงามทางวรรณศิลป์แล้ว ยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงยกย่องไว้ในโคลงตั้งแต่บทที่ ๕๙ - ๖๘ ปรากฏข้อมูลที่ช่วยสนับสนุนว่าท้องสนามในเขตพระราชฐานชั้นนอก มีการขนช้าง และการต่อสู้บนหลังม้าหน้าพระที่นั่ง จึงสันนิษฐานว่าในแง่ของการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ ท้องสนามดังกล่าวน่าจะเทียบเคียงได้กับท้องสนามหน้าจักรวรรดิหรือท้องสนามหลวงในสมัยอยุธยา

อนึ่ง ในหมายรับสั่งที่กล่าวแล้วข้างต้น ปรากฏข้อมูลหลักฐานที่ให้รายละเอียดในการจัดการสมโภชพระพุทธรูปปฏิมากรพระแก้วมรกตที่ได้ัญเชิญมาพร้อมพระบางจากเวียงจันทน์มายังกรุงธนบุรี บรรดาพื้นที่ที่จัดให้มีการสมโภชนั้นครอบคลุมทั้งเขตตัวเมืองราชธานี ทั้งปากตะวันตกและปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาภายในกำแพงเมืองและคูเมือง และบริเวณนอกคูเมืองและกำแพงเมืองที่เรียกว่า ท้องนา ทั้งปากตะวันตกและตะวันออก ในการสมโภชคราวนั้น มีการจุดดอกไม้เพลิงด้วย ซึ่งในหมายรับสั่งดังกล่าวเป็นที่น่าสังเกตว่า ในกรุงธนบุรีกำหนดให้จุดดอกไม้เพลิงที่พระนครธนบุรี ๗ คืบ และบางยี่เรือ ๓ คืบ เมื่อพิจารณาสถานที่ตั้งของบางยี่เรือก็จะทำให้เข้าใจได้ว่าเหตุใดบางยี่เรือจึงเป็นย่านเดียวซึ่งอยู่นอกคูเมืองและกำแพงเมืองที่กำหนดให้มีการจุดดอกไม้เพลิง บางยี่เรืออยู่ในบริเวณ ๓ แยก ในคลองบางกอกใหญ่ จึงมีผู้อยู่อาศัยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ และมีความคึกคักทางด้านการค้าและคมนาคม หลักฐานจากพระราชพงศาวดารสมัยธนบุรีทำให้เห็นความสำคัญของพื้นที่บริเวณนี้ โดยเฉพาะที่วัดบางยี่เรือนอกหรือวัดบางยี่เรือใต้ ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับพระราชทานนามว่า วัดอินทาราม เนื่องจากวัดดังกล่าวเป็นสถานที่การพระเมรุถวายพระเพลิงพระศพเจ้านายในสมัยธนบุรี ดังนั้นพื้นที่การพระเมรุจึงอยู่นอกเขตคูเมืองและกำแพงราชธานี ต่างจากสมัยอยุธยาที่พื้นที่ประกอบ พระราชพิธีดังกล่าวจะอยู่ภายในเขตกำแพงเมือง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ท้องสนามหลวงที่ตั้งอยู่หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มีสภาพเป็นท้องทุ่งนารูปสี่เหลี่ยมคางหมู คนในสมัยนั้นเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า ทุ่งพระเมรุ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเรียกเป็นท้องสนามหลวงใน พ.ศ. ๒๓๙๘ และได้มีการขยายพื้นที่ออกเป็นรูปไข่หรือรูปวงรีโดยมีเนื้อที่เพิ่มจากเดิมถึงสองเท่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังการเสด็จกลับจากการประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๐ นั้น เป็นการนำเสนอภาพรวมของพัฒนาการทางกายภาพของสนามหลวงที่ได้มีการศึกษาและพิมพ์เผยแพร่โดยหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง ในงานศึกษาวิจัยนี้ได้อาศัยข้อมูลหลักฐานในการค้นคว้าและอ้างอิงประเด็นดังกล่าวจากหนังสือ และเอกสารสิ่งพิมพ์ของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพมหานคร และกรมศิลปากร

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเพิ่มมากขึ้น ในหนังสือเอกสารประเภทพระราชพงศาวดาร กฎหมาย จดหมายเหตุ ตำนาน พระราชนิพนธ์ และพระราชวิจารณ์ โดยเน้นการศึกษาเรื่องราวของท้องสนามหลวง หรือลานโล่งกว้างอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในประวัติศาสตร์ และโบราณราชประเพณีของชาติ จะทำให้พบหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับท้องสนามต่าง ๆ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใน **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี** มีการกล่าวถึงท้องสนามใน และนำจักรวดีท้องสนามนอก ซึ่งเมื่อได้นำมาศึกษาร่วมกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ปรากฏใน**พระราชพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔** จึงทำให้ทราบว่า ท้องสนามในก็คือ ท้องสนามภายในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในบริเวณด้านเหนือของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีสภาพเป็นลานโล่งกว้างที่เรียกว่า ท้องสนาม เมื่อสร้างวัดแล้วท้องสนามที่อยู่ถัดมาด้านตะวันตก ก็คือ ท้องสนามใน ซึ่งเป็นสนามในบริเวณพระราชฐานชั้นนอกของพระบรมมหาราชวัง ส่วนนำจักรวดีท้องสนามนอก ก็คือ ท้องสนามที่ตั้งอยู่นอกกำแพงด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า ท้องสนามไชย ถ้าพิจารณาพระราชพิธีและกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นที่ท้องสนามไชยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารและพระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในแง่ของการใช้ประโยชน์พื้นที่ สนามไชยจึงเปรียบได้กับสนามหลวง หรือสนามหน้าจักรวรรดิในสมัยอยุธยา

ข้อมูลจาก ตำนานวังหน้า พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมหาราชวรานาถ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หนังสือ ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ – พ.ศ. ๒๔๗๕ ของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี และหนังสือ จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์เผยแพร่โดย กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของพื้นที่โล่งกว้างทางตอนเหนือของพระบรมมหาราชวังเป็นผลต่อเนื่องจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังการสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. ๒๔๒๙ และการตกแต่งพระนครตามแบบประเทศในยุโรปซึ่งมีจัตุรัสเมืองและสวนสาธารณะกลางเมืองอันสง่างาม หลังจากการเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยโปรดเกล้าฯ ให้รื้อป้อมปราการสิ่งก่อสร้างในส่วนชั้นนอกด้านตะวันออกของพระราชวังบรมสถานมงคลหรือวังหน้าและเปิดเป็นส่วนหนึ่งของท้องสนามหลวง พร้อมกับการลดบทบาทความสำคัญของพื้นที่ท้องสนามไชย ท้องสนามหลวงจึงกลายเป็นพื้นที่สำคัญยิ่งของบ้านเมือง ไม่เฉพาะสำหรับการพระเมรุเท่านั้น แต่ยังเป็นสถานที่จัดพระราชพิธี รัฐพิธี กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางการเมือง งานนักขัตฤกษ์ และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ ลักษณะพิเศษของท้องสนามหลวงในปัจจุบัน

ผลของการนำข้อมูลหลักฐานที่ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับท้องสนามหลวงและพื้นที่โล่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละยุคสมัยทั้งในลักษณะกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่มาวิเคราะห์ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี จะทำให้เห็นถึงลักษณะพิเศษของท้องสนามหลวงในปัจจุบัน ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. การขยายตัวทางด้านกายภาพของท้องสนามหลวงสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นผลจากความคลี่คลายทางการเมืองในราชสำนักว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ ซึ่งอาศัยข้อมูลหลักฐานจากกฎหมายเทียรบาลในกฎหมายตราสามดวง พระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือ เรื่องสมเด็จพระบรมศพ และในหนังสือ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๘๑) เป็นสำคัญ

๒. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ห้องสนามหลวงในรัชกาลปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นการสืบทอดจิตวิญญาณของความเป็นชาติเกษตรกรรม และคติความเชื่อในเรื่องสมมุติเทพของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงกอปรด้วยทศพิธราชธรรม และเป็นผู้ทรงสถิตอยู่กลางใจของพสกนิกรทั้งแผ่นดิน โดยผ่านโบราณราชประเพณีสำคัญที่จัด ณ ห้องสนามแห่งนี้ คือ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศตามลำดับ การศึกษาในประเด็นดังกล่าวอาศัยข้อมูลหลักฐานจากวรรณกรรม **เรื่องนพมาศ** และพระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหนังสือ **พระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร** พิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร

บทที่ ๒

ลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในทางประวัติศาสตร์
และโบราณราชประเพณีของแต่ละยุคสมัย

๒.๑ สมัยสุโขทัย

สุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของรัฐไทยหรือราชอาณาจักรไทยในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะทางกายภาพของเมืองหลวงของราชอาณาจักรแห่งนี้มีหลักฐานปรากฏชัดอยู่ในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ หรือเรียกกันว่าจารึกพ่อขุนรามคำแหง เพราะบ้านเมืองที่กล่าวถึงนั้นเป็นยุคสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๒ – ๑๘๔๓) ซึ่งถือเป็นช่วงที่ราชอาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญสูงสุด ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ นี้ มีการบรรยายสภาพในตัวเมืองสุโขทัยและสภาพภายนอกกำแพงเมืองทั้งสี่ทิศ ไว้ดังนี้

“... กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปูครุณีสัณมุคก์ มีเถร มีมหาเถร

เบื้องตะวันตก เมืองสุโขทัยนี้ มีไธยิกพ่อขุนรามคำแหงกระทำไธยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปูครุในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันมิ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฐฐารศอันมิ่ง ลูกยืน

เบื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่าขาม ดุงามดังแกล้ง

เบื้องดินนอนเมืองสุโขทัย มีตลาดปสาน มีพระอนนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก

เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎพิหาร ปูครุอยู่ มีสรีดภงส มีป่าพร้าวป่าลาง มีป่าม่วง ป่าขาม ...”^๓

^๓กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๒๖), หน้า ๑๓ - ๑๖.

ข้อมูลในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ซึ่งต่างจากจารึกสุโขทัยหลักอื่น ๆ ที่จะเน้นหนักไปด้าน การศาสนา เป็นเครื่องยืนยันถึงความเป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองของสุโขทัย อย่างไรก็ตาม ใน จารึกไม่มีการกล่าวถึงบริเวณที่โล่งกว้างของพระนครหลวงสำหรับการประกอบกิจกรรมสำคัญ ของบ้านเมืองในความหมายของสนามหลวงแต่อย่างใด ดังนั้นในการศึกษาข้อมูลที่เป็น ลายลักษณ์อักษรที่บันทึกไว้เป็นหลักฐานเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ สนามหลวงในสมัยสุโขทัย จึงจำเป็นต้องอาศัยผลงานวรรณกรรม เรื่องนางนพมาศ ที่เนื้อหามี คำมูลว่าเป็นเรื่องราวในสมัยสุโขทัย ซึ่งได้กล่าวถึงสนามหลวงในสมัยนั้นไว้ด้วยมาเป็นแนวทาง ในการศึกษา และได้นำข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดีโดยกรมศิลปากร และข้อมูลจากจารึก บางหลักที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นหลักฐานสนับสนุน

ในหนังสือชื่อ เรื่องนางนพมาศ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งแม้จะเป็นที่แน่นอนแล้วว่า หนังสือเรื่องนี้แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่เนื้อหาน่าจะมี คำเรื่องดั้งเดิมแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายในส่วนที่เกี่ยวกับสำนวนโวหารและเนื้อหาของหนังสือเรื่องนี้ไว้ว่า

“ว่าโดยโวหาร ใคร ๆ อ่านหนังสือเรื่องนี้ด้วยความสังเกตจะเห็นได้โดยง่าย ว่าเป็น หนังสือแต่งในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่งในระวางรัชกาลที่ ๒ กับที่ ๓ ไม่ก่อนนั้นขึ้นไป และไม่เป็นสำนวนภายหลังนั้นลงมาเป็นแน่ ...”^๒

^๒กรมศิลปากร, เรื่องนางนพมาศ (พระนคร : ม.ป.ท., ๒๔๙๖), หน้า ข.

“... แต่ก่อนมาข้าพเจ้าจึงมิได้มีความนิยมต่อหนังสือเรื่องนางนพมาศ จนถึงได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในที่ประชุมโบราณคดีสโมสร ว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อหนังสือเรื่องนี้ ว่าเป็นหนังสือของนางนพมาศจริงดังอ้างไว้ในตัวเรื่อง ... พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า หนังสือเรื่องนี้ได้เคยทอดพระเนตรเห็นฉบับหลวง แต่ถึงฉบับหลวง ก็เป็นหนังสือแต่งใหม่ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์อย่างข้าพเจ้าคิดเห็นนั้นเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย แต่ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนมา มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นต้น ทรงนับถือหนังสือเรื่องนี้อยู่ชะรอยเรื่องเดิมเขาจะมีอยู่บ้าง... ข้าพเจ้าจึงเอามาอ่านพิจารณาดูโดยถ้วนถี่เมื่อในรัชกาลที่ ๖ เมื่ออ่านตลอดเรื่องแล้ว คิดเห็นความจริงตามจะเป็นอย่างกระแสพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือหนังสือเรื่องนี้ของเดิมเขาจะมีจริง เพราะลักษณะพิธีของพราหมณ์ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องนี้โดยมากเป็นตำราพิธีจริงและเป็นพิธีอย่างเก่า อาจจะใช้เป็นแบบแผนก่อนครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่เรื่องที่ผู้ใดจะมาคิดปลอมขึ้นใหม่ได้ทั้งหมด ...”^๓

ในบานแพนหนังสือดังกล่าว ปรากฏชื่อผู้แต่ง คือ พระศรีจุฬาลักษณ์ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งเดียวกับท้าวศรีจุฬาลักษณ์และเป็นพระสนมในสมเด็จพระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัย นอกจากนี้ผู้แต่งยังเป็นบุตรสาวของพระมหาบุรุษผู้ที่มีตำแหน่งเป็นพระศรีมโหสถ นางนพมาศหรือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นผู้มีปัญญา และได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ตามคติพราหมณ์จากบิดา จึงมีความเป็นไปได้ว่า หนังสือดังกล่าวแต่งขึ้นแต่ครั้งโบราณกาลในสมัยสุโขทัย เรื่องราวหรือเนื้อหาหลักในหนังสือได้ถูกสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยได้มีผู้นำมาแต่งเติมขึ้นใหม่ในภายหลัง อนึ่ง คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติซึ่งแต่งตั้งโดยคำสั่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๔ ก็ได้มีมติว่า หนังสือ เรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ มีเค้ามูลแสดงให้เห็นว่าเป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย

^๓ เล่มเดียวกัน, หน้า ค - ข.

ในหนังสือ เรื่องนางนพมาศ นี้ มีการพรรณนาความว่าด้วยสถานที่ที่ต่าง ๆ ในเมืองสุโขทัย โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกว่าด้วยกรุงพระมหานครสุโขทัยราชธานีบุรีรัตน์ ส่วนหลังกล่าวถึงปรางคปราสาทราชมณเฑียรสถาน อันเป็นพระราชวังของกษัตริย์สุโขทัย ในทั้งสองส่วนนี้ได้ปรากฏหลักฐานของลานโล่งกว้างหรือสนามที่เกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณี ดังนี้

สนามหลวงในตัวพระนครหลวง

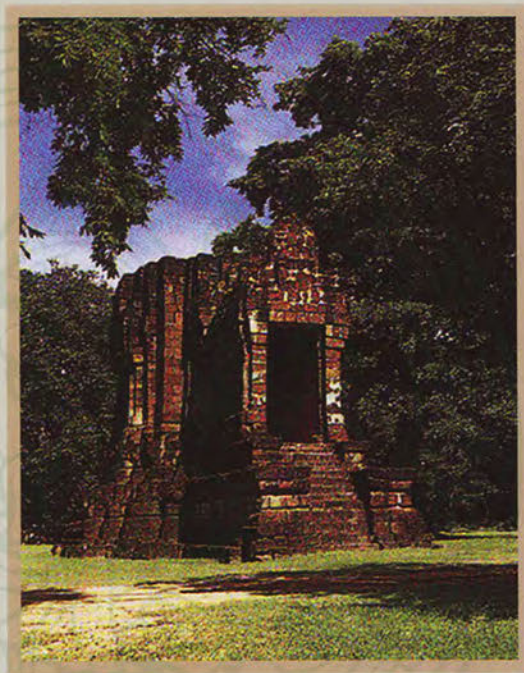
“... ตึกกว้านบ้านเรือนราชบุรุษคหบดี และรั้ววังลูกหลวงหลานหลวงราชตระกูลติดเนื่องกันไปเต็มทั้งฝ่ายในพระนคร มีโรงช้าง โรงม้า โรงรถ โรงเลื่อย ฉางข้าวฉางเกลือ คลังลูกคลังดิน คลังส่วย คลังการเรือนตรูเรือน ตะราง เรือนชัยเกรีย จวนกลาง จวนประจำกอง จวนทวารเวียง สถานพระเลื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง มีศาลหลวงกระทรวงความศาลหน้าพระกาล ลานสนามหลวง สำหรับประลองช้างม้า ซ้อมหัดนิกรทวยหาญใช้ชำนาญในการศึกสงคราม”^๔

จากข้อความที่ยกมานี้ จึงเป็นไปได้ว่า ลานโล่งกว้างที่ถูกเรียกว่า สนามหลวง นั้น ตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับศาลซึ่งเป็นที่พักพิงของเทวดาที่ปกปักษ์รักษาบ้านเมือง คือ พระเลื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง พระกาล หรือ พระกาฬไชยศรี อันเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ซึ่งมาจากคติพราหมณ์ หลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันว่า วัฒนธรรมเขมรที่นับถือลัทธิพราหมณ์ได้เข้ามาปะปนอยู่ในดินแดนแถบสุโขทัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือ ศาลตามาแดง ซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นศิลปะเขมรแบบบายนราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘^๕

เมื่อพิจารณาเรื่องทำเลที่ตั้งของเทวสถานตามคติพราหมณ์ สถานพระเลื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง และศาลหน้าพระกาลที่ปรากฏอยู่ใน เรื่องนางนพมาศ ตามประเพณีสถานที่ดังกล่าวน่าจะอยู่ในย่านใจกลางเมือง เช่นเดียวกับลานสนามหลวง ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง

^๔ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔ – ๒๕.

^๕ กรมศิลปากร, *นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย* ศรีสังขาลย์ กำแพงเพชร (สุโขทัย : โรงพิมพ์วิทยาคอมพิวเตอร์ – ออฟเซท, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐ – ๒๑.



ชิ้นส่วนเทวสตรี เป็นศิลปะเขมรแบบบายนรุ่นแรก ๆ พบที่ศาลตามหาแดง ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านเหนือ เป็นหลักฐานแสดงถึงการปะปนของวัฒนธรรมเขมรที่ถือลัทธิพราหมณ์ในดินแดนแถบนี้

ที่มา หนังสือ นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ และหนังสือ Sukhothai: World Heritage พิมพ์เผยแพร่โดย Tourism Authority of Thailand ตามลำดับ

สนามในส่วนที่เป็นพระราชฐาน

มีการกล่าวถึงบริเวณที่เรียกว่า สนามมตยา ไว้ดังนี้

“... อันปรากฏปราสาทราชมณเฑียรสถานเป็นที่สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จทรงสถิตอยู่
นั้นมีจัตุรมุขสี่ด้าน ๆ หน้านั้นมีพระที่นั่งมุขกระสันติดเนื่องกันกับสนามมตยาหน้ามุขเด็จ
สนามนามเรียกว่า พระที่นั่งอินทราภิเชก ...”^๖”



ภาพชุดพงศาวดารประกอบโคลงเรื่อง ไฟไหม้มรินทราภิเชกมหาปราสาทใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่ง
องค์แรกในพระบรมมหาราชวังสมัยรัตนโกสินทร์ ชื่อของพระที่นั่งอาจมีต้นเค้ามาจากชื่อพระที่นั่งศรีสุโขทัยก็เป็นได้
ที่มา หนังสือ โคลงภาพพระราชพงศาวดารพร้อมบทขยายความและบทวิเคราะห์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

^๖ ในการสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์แรก คือ พระที่นั่งมรินทราภิเชกมหาปราสาทเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๒๘ ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ เกิดฟ้าผ่าทำให้เพลิงไหม้พระที่นั่งทั้งองค์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อออกและสร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทขึ้นแทน ถ้าพิจารณาในแง่ของเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือ เรื่องนางนพมาศ ว่าเป็นเรื่องดั้งเดิมแต่ครั้งสมัยสุโขทัยแต่นำมาคัดลอกและเขียนต่อเติมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ชื่อของพระที่นั่งมรินทราภิเชกมหาปราสาทอาจมีต้นเค้ามาจากชื่อพระที่นั่งศรีสุโขทัยซึ่งสอดคล้องกับชื่อปฐมกษัตริย์ของกรุงสุโขทัย คือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ดังปรากฏพระนามในศิลาจารึกสุโขทัย หลัก ๑ และ ๒ อนึ่ง ไม่ปรากฏชื่อของพระที่นั่งอินทราภิเชกในเอกสารที่เกี่ยวข้องสมัยอยุธยา

“เรื่องนางนพมาศ. อ้างแล้ว, หน้า ๑๕.

สนามหน้าพระที่นั่งไชยชุมพล

สนามหรือลานโล่งกว้างที่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณีของสุโขทัย น่าจะอยู่ที่พื้นที่หน้าพระที่นั่งไชยชุมพล ดังปรากฏข้อความบางตอนในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ดังนี้

“และมีทางท้องพระณวนอยู่สี่พระณวน ณวน ๑ ออกวัดหน้าพระธาตุ”^๙ ณวน ๑ ออกพระเทวสถาน ณวน ๑ ออกพระที่นั่งไชยชุมพล”^{๑๐} เป็นที่ทอดพระเนตรการพระราชพิธีแห่แห่น ณวน ๑ ลงพระที่นั่งชลพิมานเป็นที่สบายเมื่อเทศกาลฤดูน้ำ”^{๑๑}

ในหนังสือ เรื่องนางนพมาศ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่บริเวณหน้าพระที่นั่งไชยชุมพล ซึ่งปึกเสนาางเรียงกำหนดเป็นมณฑลพิธีในการพระราชพิธีในเดือน ๕ ที่เรียกว่า พระราชพิธีคเชนทร์สวนาน โดยจัดขึ้นเพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่ราชพาหนะช้างม้าอันเป็นกำลังสำคัญของแผ่นดิน พราหมณ์และราชบัณฑิตผู้ประกอบพิธีจะประพรมน้ำมนต์ช้างม้า ซึ่งจัดมาเป็นกระบวนพร้อมมูลด้วยสรรพศัสตราวุธและเหล่าทหารหาญ ถือเป็นโอกาสที่พระเจ้าแผ่นดินจะได้ทอดพระเนตรความพร้อมเพรียงของกองทัพในการป้องกันพระราชอาณาจักรไว้ ดังนี้

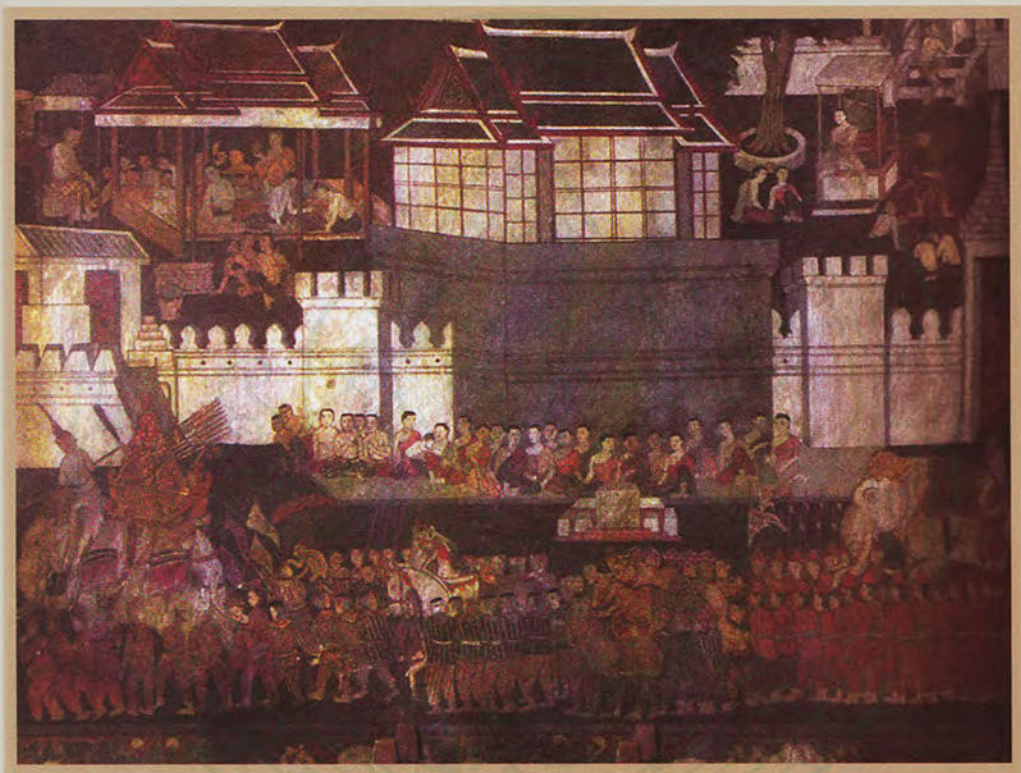
“ครั้นเพลารุ่งเช้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่ง ไชยชุมพล พร้อมด้วยพระอัครชายาพระราชบวรวงศาและพระสนมกำนัลนางท้าว ชาวชะแม่อันงามด้วยตักแต่งกรัษกายนุ่งห่มประกวดกัน หน้าพระที่นั่งก็สะพรั่งพร้อมมาตยาข้าเฝ้านั่งบนร้านม้าห้าชั้นเป็นหลั่นลดตามผู้ใหญ่ผู้น้อย อันว่าประเทียบท้าวพระยาทั้งหลายฝ่ายทหารพ่อเรือนต่างแต่งตัวมานั่งเป็นพวกเป็น เหล่ากัน ตามระวางช่องสีม้าน้ำพระกาลศาลหลวง ดาดเพดานผ้าขาวร่มแสง พระอาทิตย์ และวิถีทางท้องสนามในนางเรียงนั้น ก็แน่นนันต์ไปด้วยหมู่ราษฎรประชาชนหญิงนุ่งห่มแพรม้วนตักแต่งตามตระกูลของตน ต่างคอยทอดทัศนาขบวนแห่คเชนทร์สวนานฝ่ายพระครูพราหมณ์พฤติบาทก็เบิกโคลนทวาร เดินขบวนแห่ช้างอันทรงพระเทวกรรมนำริ้วมาตามวิถีท้องสนามหน้าพระที่นั่ง”^{๑๒}

^๙ คือ วัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย.

^{๑๐} จากข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่าหนังสือ เรื่องนางนพมาศ แต่งในช่วงรัชกาลที่ ๒ – ๓ ไม่ก่อนนั้น และไม่หลังจากนั้น อาจใช้เป็นข้อสันนิษฐานว่าชื่อของพระที่นั่งในสมัยรัตนโกสินทร์มีต้นเค้าจากชื่อ พระที่นั่งในสมัยสุโขทัย ราว พ.ศ. ๒๔๐๐ รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งไชยชุมพล เพื่อเป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ในการพระราชพิธีตรียัมปวาย เนื่องด้วยพระที่นั่งตั้งอยู่บนกำแพงพระบรมหาราชวังด้านตะวันออกหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใกล้กับถนนบำรุงเมือง ทำให้มองเห็นได้ถึงเสาเชิงช้า.

^{๑๑} เรื่องนางนพมาศ. อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

^{๑๒} เล่มเดียวกัน, หน้า ๗๑.



ภาพจิตรกรรมขบวนแห่คเชนทร์สวนาน ผ่านหน้าพระที่นั่งไชยชุมพล จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารหลวง
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
ที่มา หนังสือ ราชประดิษฐบรรณานา วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามจัดพิมพ์

ในการศึกษาพื้นที่โล่งกว้างหรือสนามที่เกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณีในสมัยสุโขทัย นอกจากข้อสันนิษฐานโดยอาศัยข้อมูลจากหนังสือ **เรื่องนางนพมาศ** เป็นต้นเค้าแล้ว ยังมีการ ขุดค้นทางโบราณคดีโดยการศึกษาร่วมกับข้อความบางตอนในศิลาจารึกวัดสุทัศน์ดีที่ว่า

“... พระมาตุจฉาเจ้าธมาอยู่ตำหนักหัวสนามเก่า ตะวันตกวัดสุทัศน์ดี...” ^{๑๒}

ศิลาจารึกดังกล่าวจารึกขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๖๐ ซึ่งราชอาณาจักรสุโขทัยได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยาแล้ว พระมาตุจฉาในที่นี้ทรงเป็นพระมาตุจฉาในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ซึ่งในขณะนั้นยังทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระนครินทราธิราช หรือ อินทราธิราช กษัตริย์อยุธยา การเสด็จสุโขทัยเพื่อมาทรงทำบุญในครั้งนั้น พระมาตุจฉาประทับค้างแรมที่ตำหนักหัวสนามเก่าด้านทิศตะวันตกของวัดสุทัศน์ดี ข้อความในจารึกดังกล่าวได้ช่วยเพิ่มข้อมูลในการสันนิษฐานทางโบราณคดีว่า ที่ตั้งของพระราชวังของกษัตริย์สุโขทัยน่าจะอยู่บริเวณหัวสนามทางทิศตะวันตกของวัดสุทัศน์ดีเหนือศาลาตาผาแดง ซึ่งศาลาดังกล่าวตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงไปทางทิศใต้ของตัววัด จึงทำให้มีการตั้งสมมุติฐานว่าแนวท้ายสุดของสนามไปจรดด้านหัวสนามที่กล่าวถึงในศิลาจารึก คือที่โล่งกว้างซึ่งในปัจจุบันเป็นถนนจากวัดมหาธาตุ ผ่านศาลาผาแดง ผ่านระหว่างวัดสุทัศน์ดีและ พระตำหนักไปสู่ประตูเมืองด้านเหนือ ^{๑๓}

อนึ่ง ศิลาจารึกหลักนี้ได้ถูกจารึกขึ้นหลังจากที่สุโขทัยได้สิ้นสุดความเป็นราชอาณาจักรแล้ว ผู้ครองสุโขทัยมีฐานะเป็นเพียงหัวเมืองขึ้นตรงต่ออาณาจักรอยุธยา ซึ่งถูกระบุในจารึกดังกล่าวว่า เจ้าท่านออกญาธรรมราชา และกล่าวถึงกษัตริย์อยุธยาว่า พระบรมราชาธิบดีศรีมหาจักรพรรดิราช จึงเป็นที่น่าสังเกต คำว่า หัวสนามเก่า ที่ใช้ในจารึกดังกล่าว คำขยายสนามว่า เก่า นั้น ชี้ให้เห็นว่าความสำคัญของสนามที่มีมาในอดีตในแง่ของพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณีได้หมดไปพร้อม ๆ กับการสลายตัวของราชอาณาจักรสุโขทัย

จากหลักฐานทั้งหมดจึงพอจะสรุปได้ว่า สนามหลวงในสมัยสุโขทัยอยู่นอกเขตพระราชฐาน และบริเวณท้องสนามหลวงช่วงหน้าพระที่นั่งไชยชุมพล ซึ่งตั้งอยู่บนกำแพงเพื่อเป็นที่ประทับทอดพระเนตรพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น มีการปักเสานางเรียงเพื่อบอกอาณาเขตของมณฑลพิธี

^{๑๒} จารึกสมัยสุโขทัย. อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๒.

^{๑๓} นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ศรีสันตลักษ์ กำแพงเพชร. อ่างแล้ว, หน้า ๒๑.



แผนที่สุโขทัยแสดงที่ตั้งของวัดมหาธาตุ (หมายเลข ๒) และภาพวัดมหาธาตุ

ที่มา หนังสือ Sukhothai: World Heritage พิมพ์เผยแพร่โดย Tourism Authority of Thailand



ถนนรอบวัดมหาธาตุ ทางทิศเหนือ ซึ่งมีการตั้งสมมติฐานทางโบราณคดีว่าเป็นบริเวณทำสนามหลวงในสมัย
สุโขทัย ส่วนหัวสนามอยู่ด้านตะวันตกของวัดศรีศักดิ์ ซึ่งตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านเหนือ
ที่มา สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

๒.๒ สมัยอยุธยา

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ อาณาจักรอยุธยามีความเข้มแข็งขึ้นโดยลำดับ อาณาจักรสุโขทัยได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๒๑ และได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาอย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. ๑๙๖๒^{๑๔} กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม ของราชอาณาจักรสยามมายาวนานถึง ๔๑๗ ปี ในตัวราชธานีซึ่งมีลักษณะเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ ส่วนที่เป็นพระราชวังหลวงอยู่ทางตอนเหนือค่อนไปทางตะวันตกของตัวเกาะ มีวัดพระศรีสรรเพชญ์และพระราชวังหลวงเป็นศูนย์กลางของราชธานี พระราชพิธีและกิจกรรมสำคัญของบ้านเมืองตามโบราณราชประเพณีจะอยู่ในบริเวณวัดและวังดังกล่าว โดยจัดในบริเวณที่เป็นลานโล่งที่เรียกว่า สนาม

ในการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสมัยอยุธยา มีการกล่าวถึง สนาม ในเอกสารร่วมสมัยอยุธยาที่มีการชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งว่าด้วยข้อบัญญัติเกี่ยวกับพระราชฐาน พระราชวงศ์ และระเบียบการปกครองราชสำนัก และตราขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในสมัยอยุธยาตอนต้น และมีการตรวจชำระใหม่ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในเอกสารดังกล่าวปรากฏคำว่า สนาม ไว้ดังนี้

“อนึ่ง นา ๑๐๐๐๐ แลนา ๕๐๐๐ แลนา ๓๐๐๐ มาถึงนา ๘๐๐ ห้ามแต่แลขี่ม้าเข้ามาในสนาม ...

...แลขี่ต่างประเทศเดิรไปมาได้แต่ถึงโรงช้างพ่อ ถ้าเข้ามาในสนามใช้ การขุนดาบเอา มาว่ากล่าว...”^{๑๕}

ข้อความที่ยกมาอ้างอิงลำดับที่สองตรงกับคำบอกเล่าของ ม. เชอวาลิเยร์ เดอ โชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ว่า บรรดาชาวต่างชาติและผู้ติดตามราชทูตได้รับอนุญาตให้เข้ามาในเขตพระราชฐานชั้นแรกหรือชั้นนอกเท่านั้น

^{๑๔} ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๑), หน้า ๗๖, ๗๗.

^{๑๕} ร. แลงการ์ด (ผู้จัดทำ), กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, พ.ศ. ๒๕๓๗), หน้า ๗๕, ๗๘.



แผนที่พระราชวังหลวง สมัยอยุธยา
ที่มา กรมมณฑลบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ

สนามไชย สนามจันและพิมานรthyา

สนามในข้อความที่ยกมานี้เป็นสนามภายในเขตพระราชฐาน นอกจากนี้ ยังมี การกล่าวถึง สนามไชย สนามจันและพิมานรthyา ดังข้อความในกฎมณเฑียรบาลที่ ยกมานี้

“อนึ่งถ้าเสด็จออกเลี้ยงในสนามไชยสนามจันแลพิมานรthyาก็ดี ขุนสนมหญไทย ราชภักกันยูปาดราชเสวกเฝ้า

อนึ่ง ถ้าเบิกนา ๑๐๐๐๐ แลนา ๕๐๐๐ แลลูกขุนผู้ใดถวายบังคมในสนามไชย สนามจันพิมานรthyาก็ดี หลาไทยราชภักกันยูปาดราชเสวกชานชั้นหมากเอามาถวาย บังคม” ^{๑๖}

สนามไชย สนามจันแลพิมานรthyา ^{๑๗} ที่ถูกระบุไว้ในกฎมณเฑียรบาลก็เป็น สนามในเขตพระราชฐาน เพื่อการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ข้อมูลหลักฐานที่มีอยู่เกี่ยว กับทั้งสามสนาม ไม่อาจระบุได้ว่าพื้นที่โล่งสำหรับการเข้าเฝ้าดังกล่าวอยู่หน้าพระที่นั่งองค์ใด ในพระราชวังหลวง เเท่ที่สอบค้นได้จากพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับจักรพรรดิพงศ์ (จาด) และพระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา มีข้อความกล่าวถึงพระที่นั่งพิมานรthyาในรัชกาลสมเด็จพระยอดฟ้า ตรงกันว่า

^{๑๖} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ก้างแล้ว, หน้า ๘๒.

^{๑๗} จากการศึกษาข้อมูลหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ พบว่า ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชอุทิศพระราชวัง ซึ่งสร้างตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ อุทอง คือ พระที่นั่งไพฑูริยมหาปราสาท พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท และพระที่นั่งไอศวรรย์มหา ปราสาท สถาปนาเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ อนึ่ง หลังสมัยพระเจ้าอุทองมีการกล่าวถึงชื่อพระที่นั่งมงคลาภิเษกในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี ต่อมา มีการออกชื่อพระที่นั่งตรีมุขในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างพระราชวังขึ้นใหม่ โดยทรงขยายเขต พระราชฐานไปติดกำแพงเมืองด้านเหนือริมแม่น้ำลพบุรี ทรงสร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทและพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ในรัชกาลต่อ ๆ มา ปรากฏชื่อพระที่นั่งมงคลาภิเษกในพระราชวังใหม่ ซึ่งต่อมาต้องเพลิงอุบัติใหม่ และสร้างใหม่แล้วเปลี่ยนชื่อว่า พระวิหารสมเด็จ นอกจากนี้ก็ยังมี การกล่าวถึง พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท พระที่นั่งสุริยamarinทร์ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนสนน และพระที่นั่งทรงปืนตามลำดับ

“ครั้นอยู่มานางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์เสด็จไปประพาสเล่น ณ พระที่นั่งพิมาน
รักษาหอพระข้างหน้า ... จึงมีพระเสาวนีสั่งพระยาราชภักดี ว่า พันบุตรศรีเทพเป็นข้าหลวงเดิม
ให้อามาเป็นที่ขุนชินราช รักษาหอพระข้างใน ให้เปลี่ยนขุนชินราชออกไปเป็นพันบุตรศรีเทพ
รักษาหอพระข้างหน้า ...” ๙๘

ในหนังสือเรื่อง อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราช
ธานินทร์ ในส่วนที่ว่าด้วยแผนที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงวิเคราะห์ไว้ในคำนำหนังสือดังกล่าวว่า ผู้พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยาคงเกิดทัน
สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่มาแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีการกล่าวถึงสนามจันทร์
ไว้ในบทพรรณนา ดังนี้

“... มีพระตำหนักห้าห้องในสวนกระต่าย ๑ มีประตูเข้าไปพระตำหนักตึกใหญ่ ผนังนอก
ทาแดง ชื่อพระตำหนักโคหาสวรรค์ พระตำหนักหลังนี้เป็นของพระพันวษา ซึ่งเป็นพระอัครมเหสี
สมเด็จพระนารายณ์แต่ก่อน ครั้นมาเป็นพระคลังข้างใน ท้าวทรงกันดานได้รักษา มีกำแพง
ล้อมมีประตูสวรรค์ภิรมย์ออกไปท้องสนามจันทร์ หัวเลี้ยวท้องสนามจันทร์มาถนนริมกำแพงล้อม
ตึกห้าห้อง สำหรับนางวิเศษต้นแต่งเครื่องพระสุพรรณราชหุงพระกระยาเสวยเครื่องต้น...” ๙๙

ในส่วนที่เกี่ยวกับสนามไชยนั้น จากการสอบค้นเอกสารต่าง ๆ ที่ว่าด้วยสมัยอยุธยา
ยังไม่พบข้อมูลหลักฐานนอกเหนือไปจากที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตรา

อย่างไรก็ตาม ปรากฏคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)
ในหนังสืออธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา ว่า

“... พระที่นั่งสนามไชย พระที่นั่งสนามจันทร์ พระที่นั่งพิมานรัตยา เห็นจะเป็น
พระที่นั่งไม้อยู่ ๑ องค์ไหนจะตั้งอยู่ที่ไหนรู้ไม่ได้” ๑๐

^{๙๘} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร : ม.ป.พ., ๒๔๗๙), หน้า ๒๑.

^{๙๙} อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีสมิต, ๒๔๗๒), หน้า ๓๒.

^{๑๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๑.

และจากการศึกษาเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีในเวลาต่อมาได้เกิดข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมว่า บริเวณพื้นที่ว่างด้านตะวันออกนอกกำแพงล้อมรอบพระตำหนักโศกาสวรรค์หรือพระตำหนักติดด้านใต้นอกสระพระที่นั่งบรยงกรีตนาสน์ น่าจะเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งสนามจันทร์ พระที่นั่งสนามไชย และพระที่นั่งพิมานรthyา ตามที่ปรากฏชื่อในกฎมณเฑียรบาล แต่ยังคงไม่พบหลักฐานจากการขุดค้น^{๒๑}

อนึ่ง ในคำให้การชาวกรุงเก่า ก็มีการกล่าวถึงพระที่นั่งพิมานรthyา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวังหน้าหรือพระราชวังจันทน์บวร ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากุปราช ดังนี้

“ที่ประทับพระมหากุปราชทุกหลังนี้สลักปิดทอง แต่ภายในทาแดงตำหนักหลังใต้เรียกว่าพระที่นั่งพิมานรthyา ... ตั้งราชบัลลังก์ที่พระที่นั่งพิมานรthyา”^{๒๒}

สนามหลวง สนามหน้าจักรวรรดิ

ในบรรดาพระที่นั่งในพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากพระมหาปราสาทองค์อื่น กล่าวคือพระที่นั่งองค์นี้สร้างอยู่บนกำแพงพระราชวังด้านตะวันออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสำหรับเป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่และการฝึกหัดทหารม้าทหารช้างในหนังสือ เรื่อง คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ซึ่งเป็นเอกสารที่คัดลอกและเรียบเรียงในตอนต้นรัตนโกสินทร์จากต้นฉบับในหอหลวงว่าด้วยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการบรรยายถึงพระที่นั่งองค์นี้ไว้อย่างละเอียดพอสมควร ดังนี้

“... อนึ่ง พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทนั้น ... เปนปราสาทโถงอยู่บนกำแพงพระราชวัง เปนปราสาทสามชั้น ๆ ล่างสำหรับข้าทูลลอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าเฝ้า ชั้นกลางสำหรับข้าทูลลอองธุลีพระบาทฝ่ายในภักดีดูแลกรมโหระศพ ชั้นบนสำหรับพระราชวงษานุวงษฝ่ายหน้าฝ่ายในเฝ้าแลดูกระบวนแห่ต่าง ๆ... น้าพระมหาปราสาทนี้มีสนามใหญ่ยาวตลอดกำแพงพระราชวัง มีถนนใหญ่กว้าง ๖ วา น้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทที่เรียกว่าถนนหน้าจักรวรรดิ แลสนามหน้าจักรวรรดิ... พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทองค์นี้ อยู่บนกำแพงพระราชวังด้านตะวันออก”^{๒๓}

^{๒๑} ประทีป เพ็งตะโก, “พระราชวังโบราณ” ใน โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : ทวีวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๗.

^{๒๒} กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๐), หน้า ๒๒๑.

^{๒๓} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๙ - ๒๐.

ในขณะที่สนามทั้งสามของพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยาตั้งได้กล่าวไว้แล้วนั้นเป็นสนามชั้นในในลักษณะเดียวกับสนามหน้าพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ดังที่มีการกล่าวถึงไว้ในพระราชพงศาวดารหลาย ๆ ฉบับว่า ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาได้จัดพระราชพิธีโสกันต์เจ้าพระขวัญ ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท และให้ตั้งโรงพระกระยาसन และพระเบญจา ณ ท้องสนามชั้นใน^{๒๔} แต่สนามหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทเป็นสนามชั้นนอกของพระราชวังหลวง ดังพระยาโบราณราชธานินทร์ได้ให้คำวินิจฉัยไว้ ดังนี้

“... และในรัชกาลนั้น (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ได้ทรงสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทขึ้นบนกำแพงหน้าพระราชวังสำหรับเป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ และฝึกหัดทหาร แล้วก่อกำแพงจากแนวข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ด้านใต้ยื่นตรงไปทางตะวันออก หักมุมเลี้ยวไปตามหลังวัดธรรมิกราชเข้าบรรจบกำแพงพระนครด้านเหนือ ด้านหน้าพระราชวัง (ทิศตะวันออก) จึงมีกำแพง ๒ ชั้น...”^{๒๕}

นอกจากนี้ในแผนที่กรุงศรีอยุธยา ฉบับที่ได้มาใหม่ต่อจากที่พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ทำคำอธิบายไว้ มีข้อความเพิ่มเติมจากที่พิมพ์มาแล้วหลายหน้า โดยในส่วนที่บรรยายถึงโรงม้าในกำแพงพระนคร ปรากฏข้อความที่ช่วยเพิ่มความกระจ่างชัดว่า กำแพงสนามหน้าจักรวรรดินั้นเป็นกำแพงพระราชวังชั้นนอก ดังนี้

“... โรงม้าต้นซ้ายขวา ตั้งตามถนนนอกกำแพง**ท้องสนามหน้าจักรวรรดิ** ตึกโรงม้าต้นขวา ตั้งหัวถนนตลาดเจ้าพรหมขวามือ หลังศาลพระบันษัณสิ่งท่ไปยาวสิบห้าห้อง ... ตึกโรงม้าต้นซ้าย ตั้งหัวถนนตลาดเจ้าพรหมซ้ายมือ หลังศาลสุภาไชยแพ่งกระเชม โดยยาวสิบห้าห้อง...”^{๒๖}

อนึ่ง ปรากฏข้อความ กำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวรรดิ ในหนังสือ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา โดยอยู่ในส่วนที่เป็นบทพรรณนาถึงภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา มีการกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างภายในกำแพงพระราชวังชั้นนอกด้านตะวันออก อันได้แก่ ศาลาอุกขุนใน หอแปลพระราชสาส์น โรงราชรถ โรงปืนใหญ่ และยังคงกล่าวถึง กำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวรรดิ ดังนี้

^{๒๔} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๓๗), หน้า ๒๘๗

^{๒๕} อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์. อ้างแล้ว, หน้า ๒๐ – ๒๑.

^{๒๖} กรมศิลปากร, รวมเรื่องกรุงเก่าของพระยาโบราณราชธานินทร์ (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๗.

“มีศาลาลูกขุนใน ๑ มีพระตำหนักตึกสำหรับแปลพระราชสาร ๑ มีโรงพลพันใส่ปืนใหญ่่น้อย ซ้ายโรง ๑ ขวาโรง ๑ มีโรงใส่พระพิไชยราชรถอยู่ริมกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวรรดิโรง ๑ มีโรงปืนใหญ่เป็นตำแหน่งของพระมหาเทพ พระมหามลตรี พระราชรินพระอินทเดชะแลโรงสี่โรงนี้อยู่นอกเชิงกำแพง” ^{๒๗}

นอกจากนี้ในเรื่อง คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ยังมีการกล่าวถึงการรักษาความมั่นคงปลอดภัยของพระนครหลวง โดยมีการตั้งเครื่องกีดขวางทาง มีลักษณะเป็นเสาสูงยาวสองศอก มีไม้เสาทับหลัง ขวางถนนเป็นสองแนว เยื้องไม่ตรงกัน ปลายต่อปลายเกินกันทั้งสองข้าง เรียกว่า ค่ายฉนวนบ้านหล่อ หรือ จำหล่อ รอบพระราชวังตั้งค่ายฉนวนบ้านหล่อแปดจุด และตามถนนภายในกำแพงพระนครมี ๑๖ จุด รวมเป็น ๒๔ จุด ในส่วนที่อยู่รอบพระราชวังหลวงนั้นมีอยู่จุดหนึ่งที่ตั้งอยู่มุมวัดธรรมิกราชตรงกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวรรดิ ดังนี้

“...ค่ายฉนวนบ้านหล่อตั้งมุมวัดธรรมิกราชตรงกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวรรดิ ๑” ^{๒๘}

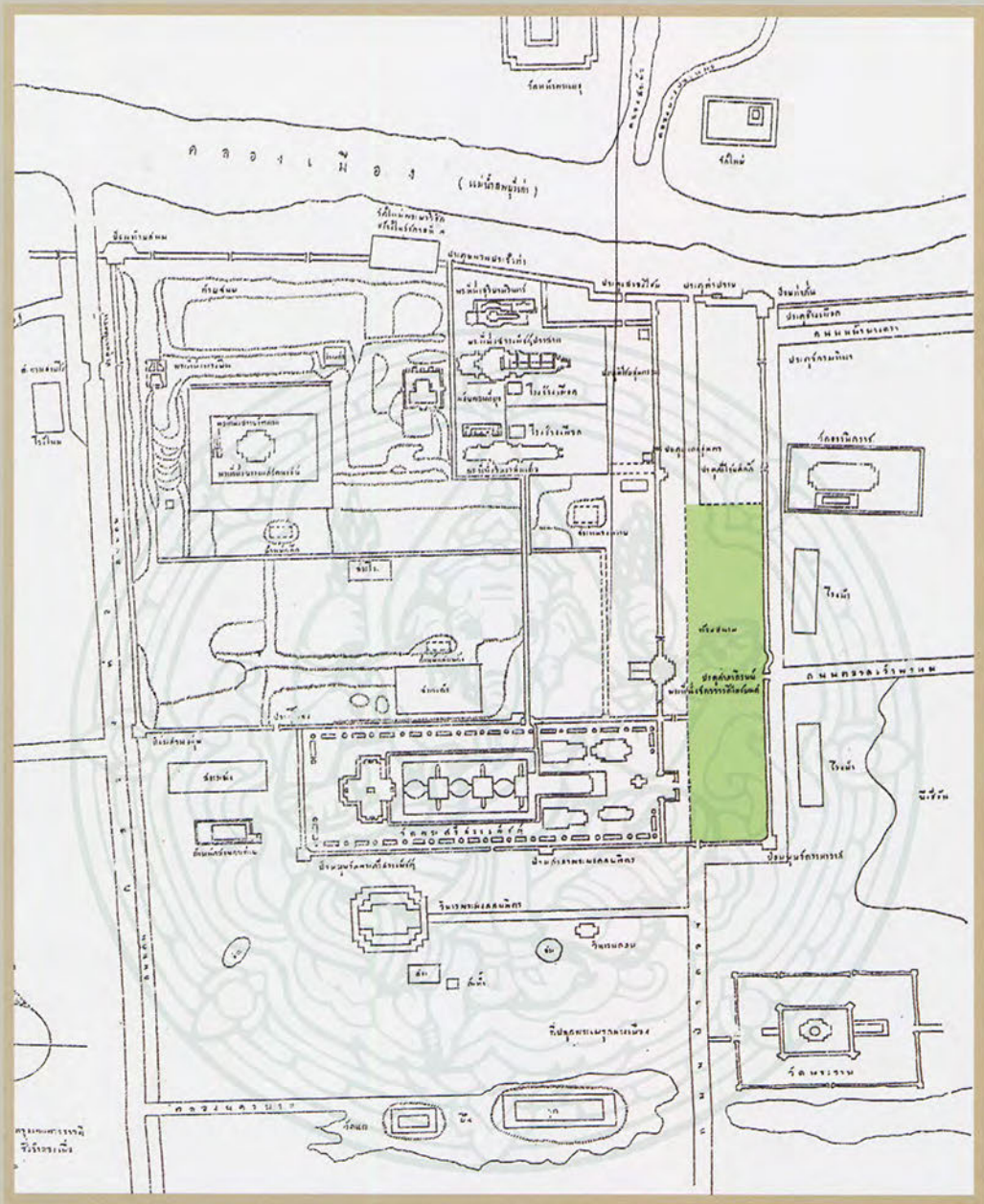
ข้อความที่ยกมานี้จึงอาจเป็นสิ่งที่บ่งชี้ความยาวของสนามหน้าจักรวรรดิ ดังที่พระยา

“... สนามหน้าจักรวรรดินี้อยู่ในกำแพงพระราชวังชั้นนอกเข้ามายาวตั้งแต่กำแพงสกัดข้างเหนือไปจดกำแพงพระราชวังด้านใต้” ^{๒๙}

^{๒๗} อธิบายแผนที่พระนครหรือยุรยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์. อ้างแล้ว, หน้า ๒๗.

^{๒๘} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

^{๒๙} เช่นเดียวกัน, หน้า ๒๒.



แผนที่พระราชวังหลวงในสมัยอยุธยา สํารวจโดยพระยาโบราณราชธานินทร์ ได้เน้นสีเขียวเพิ่มเติมจากแผนที่ของเดิมเพื่อแสดงส่วนที่เป็นสนามหน้าจักรวรรดิ
(ดัดแปลงจาก แผนที่เดิมจากสำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร)

มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการเรียกชื่อลานหรือสนามในเขตพระราชฐานชั้นนอก ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทสร้างขึ้นบนกำแพงด้านตะวันออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดังนั้นชื่อเรียก สนามหน้าจักรวรรดิ จึงเกิดขึ้นเมื่อมีการสถาปนาพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์แล้ว หากศึกษาข้อมูลหลักฐานจากกฎหมายเทียรบาล และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ก่อนสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีการบันทึกถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ที่เกิดขึ้น ณ ลานโล่งกว้างซึ่งน่าจะเป็นบริเวณเดียวกับที่เรียกว่า สนามหน้าจักรวรรดิ ในกาลต่อมา

จากการสอบค้นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ สนามที่ถูกอ้างถึงในกฎหมายเทียรบาลน่าจะเป็นสถานที่เดียวกับท้องสนามหลวง ที่ถูกกล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร

ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิช่วงที่มีการศึกติดพันกับพระเจ้าหงสาวดี พระยารามได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบการป้องกันพระนครโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน โดยพระยารามตั้งกองบัญชาการอยู่ที่ท้องสนามหลวง ดังปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดาร ดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ให้พระยารามตรวจจัดพลสรรพายุทธ ขึ้นประจำหน้าที่กำแพงรอบพระนครและค่ายทั้งปวงก็มั่นคงนัก แล้วก็แต่งกองแล่นไว้ทั้ง ๔ ด้านรอบพระนคร ด้านละ ๕ กอง ส่วนพระยารามนั้นตั้งทัพในท้องสนามหลวง เป็นกองกลางจะได้ยกไปช่วยทั้ง ๔ ด้าน...”^{๓๐}

อีกเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งเป็นช่วงที่กรุงศรีอยุธยาใกล้จะเสียกรุงครั้งที่ ๑ ในสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช พระราชพงศาวดารได้บันทึกไว้ว่า

“ขณะนั้นพระเจ้าลูกเธอ พระศรีเสาวราชธิดาพล ๑๕๐๐๐ ตั้งเป็นกองกลางอยู่ท้องสนามหลวง ถ้าเจ้าหน้าที่มาทูลว่าข้าศึกเข้ามาหักหาญด้านใดนัก ก็ได้ทูลพระราชบิดาก่อนแต่งทหารให้ไปช่วยรบทุกครั้ง ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดิน มิได้เฝ้าพระทัยใส่ในการศึก มาคิดแคลงพระเจ้าลูกเธอ พระศรีเสาวราช ว่าการศึกหนักเบา มิได้มาแจ้งก่อนทำแต่อำเภोजิ จึงให้หา พระศรีเสาวราชเข้ามาแล้ว สั่งให้พระยาธรรมาเอตว์พระศรีเสาวราชไปล้างเสีย ณ วัดโคกพระราม ...”^{๓๑}

^{๓๐} พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). อ้างแล้ว, หน้า ๘๗.

^{๓๑} เล่มเดียวกัน, หน้า ๙๙ - ๑๐๐.

นอกจากนี้เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พวกญี่ปุ่น
ก่อการกบฏบุกเข้ามาในท้องสนามหลวงเพื่อจะชิงองค์พระมหากษัตริย์

“ ครั้นนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ญี่ปุ่นโกรธว่าเสนาบดีมิได้เป็นธรรมคบคิดเข้าด้วย
พระพิมล^{๓๒} ข่าพระมหากษัตริย์เสีย ญี่ปุ่นคุมกันได้ประมาณ ๕๐๐ ยกเข้ามาในท้องสนามหลวง
คอยจะกุมเอาพระเจ้าอยู่หัว อันเสด็จออกมาฟังพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทอง
สามหลัง^{๓๓} ขณะนั้นพอพระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมเข้ามา ๘ รูป พาเอาพระองค์เสด็จออกมาต่อ
หน้าญี่ปุ่น ครั้นพระสงฆ์พาเสด็จไปแล้วญี่ปุ่นร้องอื้ออึงขึ้นว่า จะกุมเอาพระองค์แล้วเป็นไรจึงนิ่ง
เสียเล่า ญี่ปุ่นทู่มเกลียดกันเป็นไปไกลาหล

ฝ่ายพระมหาอำมาตย์คุมพลได้ แลไล่รบญี่ปุ่นล้มตายเป็นอันมาก ญี่ปุ่นแตกไปจาก
พระราชวังลงลำภาหนี ตั้งแต่นั้นมาลำภาเย่ญี่ปุ่นก็มีได้เข้ามาค้าขาย ณ กรุงเลย ...” ^{๓๔}

เรื่องราวที่น่ามากล่าวทั้งหมดนี้เกิดขึ้นก่อนการสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ในแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และเมื่อพิจารณาสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าว ลานโล่งกว้าง
ภายในเขตพระนครหลวงที่ใช้เป็นที่สวนสนามหรือจัดตั้งกองบัญชาการรบน่าจะคือ สนามตาม
แนวกำแพงพระราชวังด้านตะวันออก ชื่อสนามหน้าจักรวรรดิจึงเกิดขึ้นในภายหลัง แต่เดิมก็
เรียกขานกันว่า ท้องสนามหลวง

อนึ่ง ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลาย ๆ ฉบับกล่าวถึงพื้นที่
บริเวณนี้ ภายหลังที่ได้มีพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์แล้ว ดังเหตุการณ์ตอนหนึ่งที่กล่าวถึง
พระกิจวัตรของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าพระขวัญในสมเด็จพระเพทราชา ดังนี้

“ ครั้นโสกันต์แล้วเจ้าพระขวัญเสด็จออกทรงม้า ณ ท้องสนามหลวง หน้าพระที่นั่ง
จักรวรรดิทุก ๆ วัน” ^{๓๕}

^{๓๒} ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้สมณฐานันดรเป็นสมเด็จพระพิมลธรรมม่อนนดปรีชา.

^{๓๓} จากพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องแผนที่พระราชวังหลวง กรุงเทพฯ พระที่นั่งดังกล่าวอยู่ในพระราชวังเก่า
ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงยกให้เป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์

^{๓๔} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๙๓.

^{๓๕} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๒.

และท้องสนามหลวงหน้าพระที่นั่งจักรวรรดินี้เอง คงจะเป็นที่มาของคำว่า สนามหน้าจักรวรรดิ

บาทหลวง เดอ ชัวซีย์ ซึ่งเป็นผู้ช่วยราชทูตเซวาลิเอร์ เดอ โซมองต์ ที่เดินทางเข้ามายังประเทศสยามโดยอัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เขียนจดหมายเหตुरายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และ พ.ศ. ๒๒๒๙ ตอนหนึ่งของบันทึกดังกล่าว เขาได้บรรยายสถานที่ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชประทับทอดพระเนตรการแสดงของช้างไว้ ดังนี้

“... ม. ก้องสดงษ์พาท่านราชทูตเที่ยวชมไปทุกแห่ง เป็นคราวเคราะห์ดีที่ว่าในตอนเช้าที่เราเข้าไปในพระบรมมหาราชวังนั้น บังเอิญสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรช้างป่า^{๓๖} ... พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ที่เฉลียง และในพระลานั้นเต็มไปด้วยทหารรักษาพระองค์ถืออาวุธ หมอบอยู่กับพื้นอย่างเจียบกริบ พวกเขาชาวฝรั่งเศสซึ่งอยู่ที่นั่นจึงพลอยสำรวมไปด้วย ไม่ออกเสียงแต่ประการใด...”^{๓๗}

เฉลียงในที่นี้หมายถึงเฉลียงในพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์นั่นเอง



บริเวณพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ในปัจจุบัน

ที่มา หนังสือ Ayutthaya: World Heritage พิมพ์เผยแพร่ โดย Tourism Authority of Thailand

^{๓๖} ประจาง

^{๓๗} เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตुरายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม, สันต์ ท. โกมลบุตร แปล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๖), หน้า ๔๐๖ – ๔๐๗.

สนามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นพื้นที่โล่งภายในพระราชวังในสมัยอยุธยา โดยสามสนามแรกอยู่ในเขตพระราชวังชั้นใน ส่วนสนามหน้าจักรวรรดิอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก

อย่างไรก็ตาม ถ้าได้นำข้อมูลจาก จุลยุทธการวงศ์ ซึ่งเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แต่งเป็นภาษาบาลี โดย สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอู่ทอง เป็นต้นมา ในหนังสือดังกล่าวซึ่งได้แปลเป็นภาษาไทย โดย พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) ได้พบข้อความที่น่าสนใจเกี่ยวกับการสร้างกรุงศรีอยุธยา โดยระบุว่า

“ลำดับนั้น พระเจ้าอู่ทองโปรดให้ชนธิดาแลขุนนางแลไม้มาร่วมแล้วก็โปรดให้พราหมณ์ ไทโรหิตาจารย์กำหนดวันนักขัตฤกษ์ ซึ่งเป็นชัยศุภมงคลได้ฤกษ์ในวันศุกร์ ขึ้นหาค่ำ เดือนห้า ปีมะเส็ง โทศก จุลศักราช ๗๑๒ เวลาเช้าสามนาฬิกา กับ ๙ บาท เป็นนักขัตฤกษ์ที่ ๔ จึงโปรดให้ทำกำแพงเมืองแล คูเมือง แลปราสาท และพระตำหนัก แลศาลาลูกขุน แลศาลหลวง แลท้องสนาม ทั้งภายในภายนอกพระราชวัง ...” ^{๓๘}

จากข้อมูลดังกล่าว มีท้องสนามทั้งภายในและภายนอกพระราชวังมาแต่เดิม แต่เท่าที่พบข้อมูลหลักฐาน ท้องสนามภายนอกพระราชวังก็คือ บริเวณที่เป็นท้องสนามหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิก่อนที่จะมีการสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทบนกำแพงพระราชวังทิศตะวันออกนั่นเอง เพราะดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น เมื่อมีการสร้างพระที่นั่งดังกล่าวในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้มีการก่อกำแพงบริเวณหน้าท้องสนามหน้าจักรวรรดิ ด้านหน้าพระราชวังด้านตะวันออกจึงมีกำแพงเป็น ๒ ชั้น ท้องสนามดังกล่าวนับตั้งแต่แรกสถาปนากรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก่อนการสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จึงเป็นท้องสนามภายนอกพระราชวัง ลักษณะทางกายภาพของท้องสนามดังกล่าวได้เปลี่ยนมาเป็นสนามในเขตพระราชวังชั้นนอกในภายหลัง

^{๓๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์. อ้างแล้ว, หน้า ๓๑๖.

พระเมรุกลางเมือง

นอกเหนือจากพื้นที่โล่งที่เกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณีที่อยู่ในเขตพระราชฐานแล้ว เอกสารหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ยังกล่าวถึงลานโล่งกว้างกลางเมืองที่ใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงสำหรับพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา^{๓๙} ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลาย ๆ ฉบับตรงกันว่า ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ได้รับการสถาปนาเป็นวัดพระราม ซึ่งตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และเป็นบริเวณที่อยู่หน้าพระราชวังหลวงด้านทิศใต้ ตามแผนที่พระนครศรีอยุธยา ฉบับพระยาโบราณราชธานินทร์ พ.ศ. ๒๔๖๙



ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ได้รับการสถาปนาเป็นวัดพระราม

ที่มา หนังสือ โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม ๑ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

^{๓๙} ยังไม่พบข้อมูลหลักฐานว่าด้วยสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการพระบรมศพในสมัยสุโขทัย.

ในส่วนที่เกี่ยวกับบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้น ปรากฏหลักฐานชัดเจนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ว่า ในแผ่นดินของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีการพูนดินหน้าพระวิหารกลบไว้เป็นที่สำหรับถวายพระเพลิง และเมื่อนำข้อมูลหลักฐานจากบทพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา ในส่วนที่ว่าด้วยกำแพงพระราชวังหลวงด้านทิศใต้ ซึ่งมีประตูออกไปสู่บริเวณที่เป็นสถานที่ถวายพระเพลิง :-

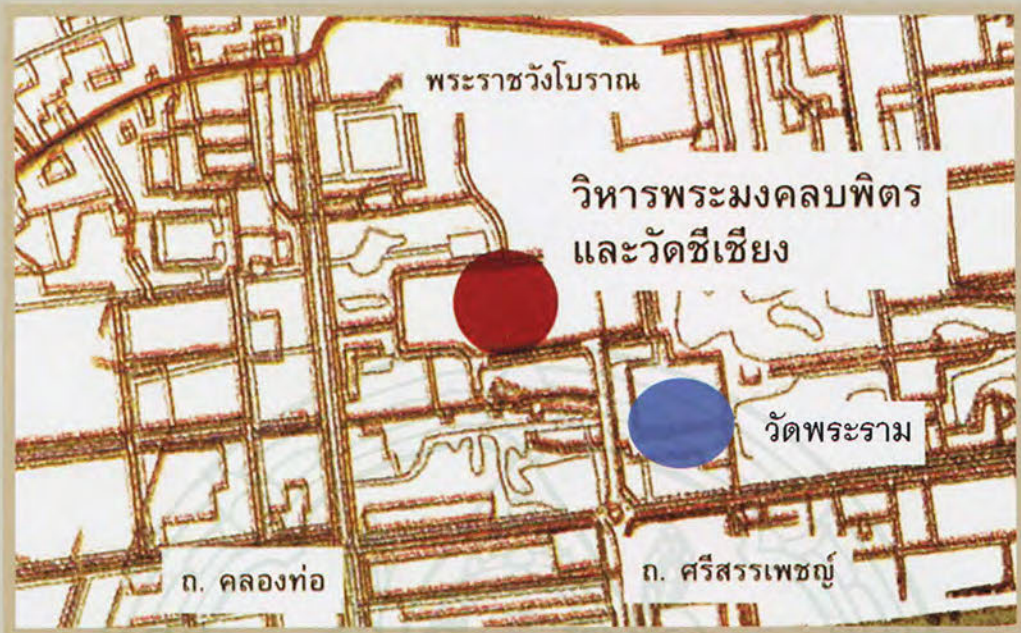
“ด้านทักษิณปทุวิจิตรพิมล ๑ ประตุมงคลภิกษานต์ ๑ สุดท้องสนามจักรวัดถึงปทุหุข้างชื่อ ฤทธิไภคานต์ ขุนนางเข้าถือน้ำพระพิพัฒน์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ๑ มาถึงป้อมปืนกลางตรงวัดสี่เซียง ๑ มาถึงประตูบรรณิมาตรสำหรับพระมเหสีพระราชบุตรนางข้างในออกถวายพระเพลิง ๑ มาป้อมปืนมุมวัดศรีสรรเพชญ์ ๑ สุดด้านทักษิณ” ^{๔๐}

มาศึกษาร่วมกับข้อมูลหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพดังกล่าวแล้วนั้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เมื่อสถาปนาสถานที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ให้เป็นวัดพระรามในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว พื้นที่ที่ใช้ในการพระราชพิธีนี้จะย้ายมาอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพระราม ซึ่งได้มีการระบุอย่างชัดเจนว่า ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีการถมดินให้สูงขึ้นหน้าพระวิหารกลบเพื่อใช้เป็นที่สำหรับถวายพระเพลิง

อนึ่ง ข้อมูลจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ก็กล่าวไว้ตรงกันว่า ๓ ปีก่อนหน้าที่จะมีการพูนดินหน้าพระวิหารกลบ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชักพระมงคลบพิตรอยู่ฝ่ายตะวันออกมาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วให้ก่อพระมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปดังกล่าว ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศให้รื้อพระมณฑปและก่อใหม่เป็นพระมหาวิหาร ในการขุดค้นทางโบราณคดีเกี่ยวกับโบราณสถานในพระนครศรีอยุธยาได้พบซากฐานวิหารอยู่บริเวณตอนหน้าของวิหารพระมงคลบพิตร เป็นซากโบราณสถานเพียงแห่งเดียวในบริเวณนั้น จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นซากฐานของพระวิหารกลบ พระวิหารนี้อาจสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและให้พูนดินหน้าพระวิหารดังกล่าว เพื่อการพระบรมศพ หรือจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าพระวิหารนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของวัดสี่เซียง ดังข้อความ ป้อมปืนกลางตรงวัดสี่เซียง ^{๔๑} ในบทพรรณนาข้างต้น

^{๔๐} อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์. อ้างแล้ว, หน้า ๑๙.

^{๔๑} คือป้อมศาลาพระสมุหกลบพิตร หรือป้อมพระสมุหกลบพิตร ในกฎมณเฑียรบาล (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. อ้างแล้ว, หน้า ๙๗๗.)



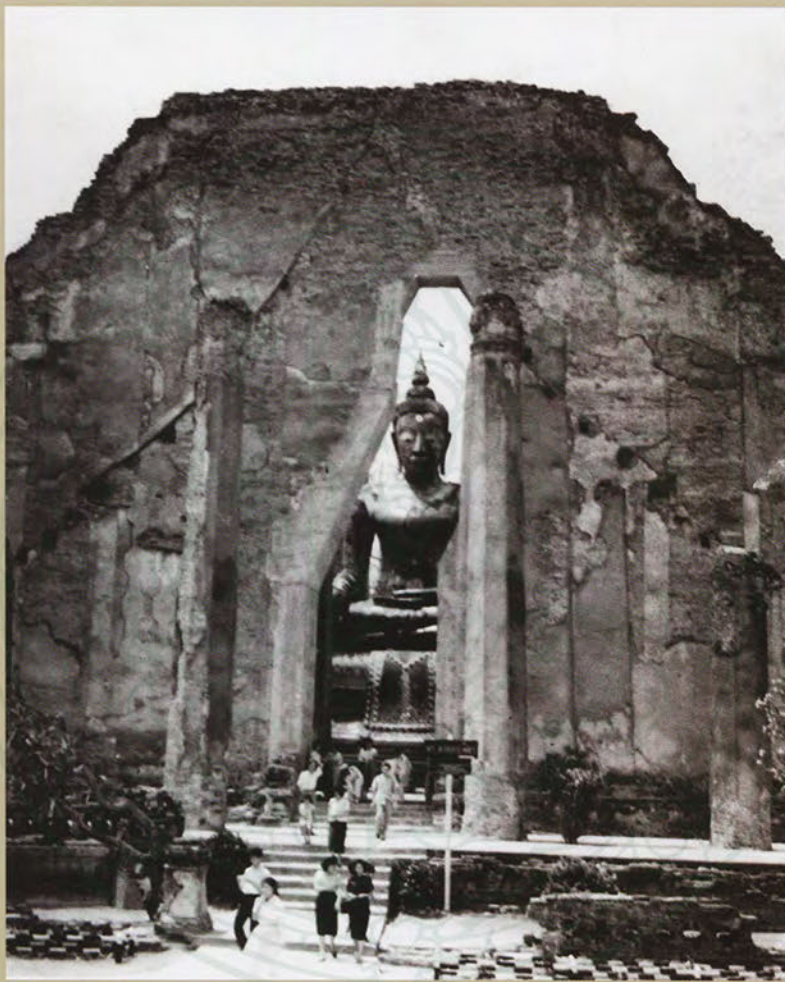
แผนที่แสดงที่ตั้งของวัดพระราม และวิหารพระมงคลบพิตรและวัดชีเชียง
ที่มา หนังสือ โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม ๑ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ก็กล่าวถึงวัดดังกล่าวแต่เรียกชื่อต่างออกไปว่า วัดชีเชียง โดยมีรายละเอียดมากกว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่น ๆ ซึ่งจะกล่าวไว้แต่เพียงว่าในต้นสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชมีการพูนดินวัดชีเชียงแต่ฉบับหลวงประเสริฐจะมีข้อความเพิ่มเติม ดังนี้

“ศักราช ๙๐๐ จอศก (พ.ศ. ๒๐๘๑) แรกให้พูนดิน ณ วัดชีเชียง ในเดือน ๖ นั้น แรกสถาปนาพระพุทธเจ้าและพระเจดีย์...”^{๔๖}

ร่วมร้อยปีต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีการกล่าวไว้เพียงว่า สถานที่ถวายพระเพลิงอยู่หน้าพระวิหารกลบ ซึ่งจากแผนที่ฉบับพระยาโบราณราชธานินทร์และจากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร ป้อมปืนกลางตรงวัดชีเชียง เป็นป้อมปืนกลางกำแพงพระราชวังด้านทิศใต้ หน้าป้อมหันออกสู่พื้นที่ซึ่งอยู่ระหว่างหน้าวิหารพระมงคลบพิตร และหลังพระวิหารกลบ ไม่ปรากฏร่องรอยของวัดชีเชียงหรือชีเชียงในบริเวณดังกล่าว แต่จากหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ก็เชื่อได้ว่าเคยมีอยู่จริง

^{๔๖} คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. อ้างแล้ว, หน้า ๔๔๔.



พระมงคลบพิตรประดิษฐานท่ามกลางวิหารซึ่งปรักหักพังตั้งแต่คราวเสียกรุงครั้งที่สอง
พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้มีการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน
ที่มา สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ



ซากฐานพระวิหารกลบและวิหารพระมงคลบพิตรในปัจจุบัน
 ที่มา หนังสือ โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม ๑ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

ดังนั้นจะเห็นได้ว่านอกกำแพงพระราชวังด้านทิศใต้ บริเวณระหว่างพระวิหารเกลบและวัดพระรามเป็นลานโล่งกว้างที่ใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพนับตั้งแต่มีการสถาปนาวัดพระรามขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาณาบริเวณดังกล่าวอยู่ในละแวกเดียวกับวัดพระรามซึ่งอยู่กลางพระนครหลวง ปรากฏหลักฐานกระบวนอัญเชิญพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจากพระราชวังหลวงมาถวายพระเพลิง ณ พระเมรุมาศ ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในบริเวณดังกล่าว

“... แล้วอัญเชิญพระศพเสด็จลีลาคลื่อน แห่แห่นโดยกระบวนเสด็จโดยรัถยาราชวัติไปยังพระสุเมรุมาศ และบำเรอด้วยดุริยดนตรีฆ้องกลางแตรสังข์มโหรีสพทั้งปวงและนิมนต์พระสงฆ์สวดสวดมนต์หนึ่ง ถวายทักษิณาทานบูชาพระสงฆ์ทั้งปวงโดยบุราณราชประเพณีพระมหากษัตริราชเจ้าแต่ก่อน จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว^{๔๓} ก็ถวายพระเพลิงแล้ว ให้รับพระอัฐิธาตุเข้ามา ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้วก็ประจุพระอัฐิธาตุ...”^{๔๔}

ในจดหมายเหตุครั้งกรุงเก่าว่าด้วย งานพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และมเหสีซ้ายของสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งสิ้นพระชนม์ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ให้รายละเอียดเพิ่มมากกว่าที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับเส้นทางจากพระเมรุกลับมายังพระราชวังหลวง โดยได้บรรยายการเสด็จพระราชดำเนินกลับของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมายังพระราชวังหลวงทางประตูนครไชยตรงกำแพงพระราชวังด้านใต้

^{๔๓} สมเด็จพระนารายณ์มหาราช.

^{๔๔} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบ๊, ๒๕๔๒).

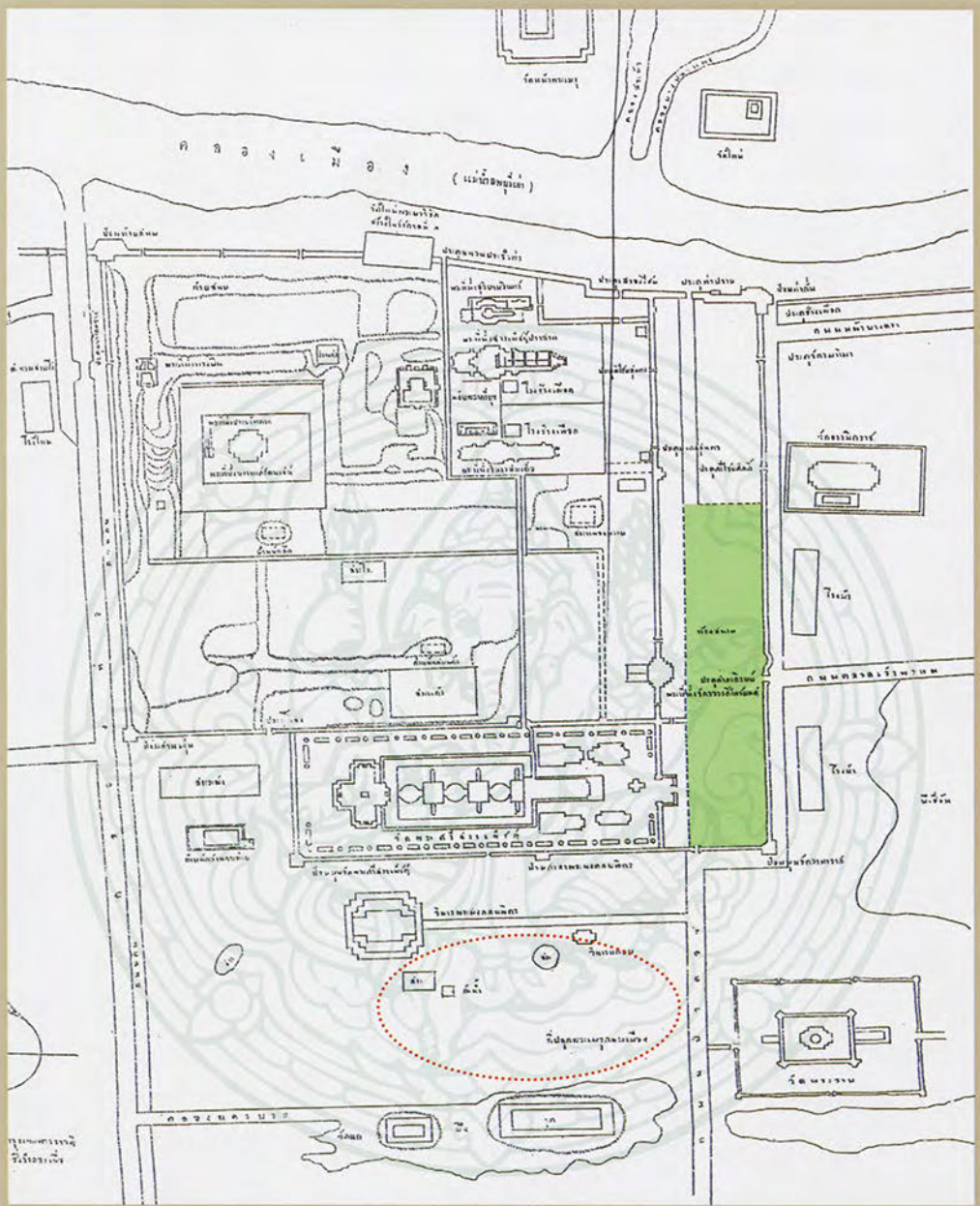
“แลเมื่อวันแรกเชิญเสด็จพระบรมศพไปถึงพระเมรุนั้น... แลครั้นเพลามาเข้าโมงหนึ่งกับเจ็ดบาท เสด็จกลับเข้ามาตามฉนวนประตุนครไชยมาอยู่ที่พระที่นั่งจักรวรรดิ... ครั้นเพลาบ่ายแล้วโมง ๑ สามบาท เสด็จออกไป ณ พระเมรุนั้น พระสังฆราชถวายพระธรรมเทศนาแจสหัสชัยในพระเมรุ... ครั้นเพลาบ่ายแล้ว ๒ โมง เสด็จกลับเข้ามาแรม ณ พระที่นั่งจักรวรรดิ ...” ^{๔๔}

อนึ่ง ประตุนครไชย ที่กล่าวถึงนี้ ตามคำสันนิษฐานของพระยาโบราณราชธานินทร์ น่าจะเป็นประตูช้างเผือกที่โกศานต์ตรงกำแพงพระราชวังหลวงด้านทิศใต้ที่ปรากฏชื่อในบทพรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเขียนโดยชาวกรุงเก่า ^{๔๕}

เป็นที่น่าสังเกตว่าในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามีฉบับต่าง ๆ ตลอดจนจดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่า เมื่อกล่าวถึงสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพจะใช้คำว่า พระเมรุ พระเมรุมาศ หรือพระสุเมรุมาศ ยังไม่พบหลักฐานคำว่า พระเมรุกลางเมือง เหมือนอย่างที่คนในสมัยรัตนโกสินทร์ใช้เรียกสถานที่หรือบริเวณที่สำหรับถวายพระเพลิงในสมัยอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานการเรียกในแผนที่กรุงศรีอยุธยาของพระยาโบราณราชธานินทร์

^{๔๔} กรมศิลปากร, เรื่องสมเด็จพระบรมศพ (พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๐๙) หน้า ๑๖.

^{๔๕} อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์. อ้างแล้ว, หน้า ๑๙, ๒๒.



แผนที่พระราชวังหลวงในสมัยอยุธยา สํารวจโดยพระยาโบราณราชธานินทร์ โดยได้ใส่สีและรอยประเพิ่มเติมจากแผนที่ของเดิม เพื่อแสดงส่วนที่เป็นพระเมรุกลางเมือง และสนามหน้าจักรวรรดิ
(ดัดแปลงจากแผนที่เดิมจากสำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร)

นิโกลาส์ แชร်แวล ชาวฝรั่งเศสได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับประเทศสยามและชาวสยามในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ บางตอนของหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงการทำศพของชาวสยาม โดยในส่วนของพระบรมศพนั้น ผู้เขียนได้ให้รายละเอียดบางประการเกี่ยวกับสถานที่ถวายพระเพลิง ซึ่งมีความแตกต่างจากข้อมูลของฝ่ายไทยโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ เอกสารฝ่ายไทยกล่าวไว้ชัดเจนว่า พระเมรุอยู่นอกกำแพงพระบรมมหาราชวัง ในขณะที่ชร်แวลได้เขียนเล่าถึงงานพระศพของพระอัครมเหสีในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไว้ดังนี้

“... หลังจากที่ได้เก็บพระศพไว้เป็นเวลานานกว่าหนึ่งปีแล้ว จึงได้รับพระราชทานเพลิง ณ ลานภายในพระบรมมหาราชวัง ... พระบรมศพของพระเจ้าแผ่นดิน พระอัครมเหสี กับพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอเท่านั้น ได้อภิสิทธิ์ปลงในพระราชวัง ส่วนเจ้านายและเจ้าหญิงพระองค์อื่น ๆ จะได้รับการปลงภายในพระนคร บุคคลอื่นจะมีได้รับอนุเคราะห์อันยิ่งเช่นนี้เลย แม้จะเป็นออกญาหรืออัครมหาเสนาบดี เจ้าพระยาพระคลังคนหลังที่สุดนั้น แม้ว่า จะเป็นพระสหายร่วมพระนมของพระเจ้าแผ่นดินและมีสายสัมพันธ์กับพระบรมวงศ์อ้อมก็ยังต้องนำไปเผานอกเมือง ในสถานที่ไม่สู้ไกลจากพระบรมมหาราชวังนัก...”^{๔๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่าการสิ้นพระชนม์และการพระศพของพระอัครมเหสีพระองค์นี้ ซึ่งน่าจะคือ พระราชมารดาของเจ้าฟ้าสุทธาทิ กรมหลวงโยธาทิพ แม้จะได้ถูกอ้างถึงเช่นกันในงานเขียนของ เดอ ลา ลูแบร์ แต่มิได้ถูกบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารของไทยแต่ประการใด อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เกี่ยวกับสถานที่ถวายพระเพลิงที่อยู่ภายในพระราชวังหลวง ตามที่ชร်แวลได้บันทึกไว้นั้น ขัดแย้งกับหลักฐานของฝ่ายไทยดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ความคลาดเคลื่อนของข้อมูลในส่วนนี้อาจจะเกิดจากความเข้าใจผิดของชร်แวล เพราะในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ จะมีการกล่าวถึงการตั้งงานเมื่อกระบวนพยุหยาตราอัญเชิญพระบรมศพของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาถึงหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทก่อนที่จะยাত্রากระบวนแห่ทั้งปวงไปถึงพระเมรุมาศซึ่งอยู่นอกกำแพงพระราชวังหลวงด้านทิศใต้ กระบวนพระราชพิธีในช่วงท้องสนามหน้าจักรวรรดิดังกล่าว อาจทำให้ชร်แวลเข้าใจผิดหรือชร်แวลจะคิดว่าบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพนอกกำแพงพระราชวังเป็นส่วนหนึ่งของเขตพระราชฐาน

^{๔๗} นิโกลาส์ แชร်แวล, ประวัติธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท.โกมลบุตร แปล (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๖ - ๒๐๗.

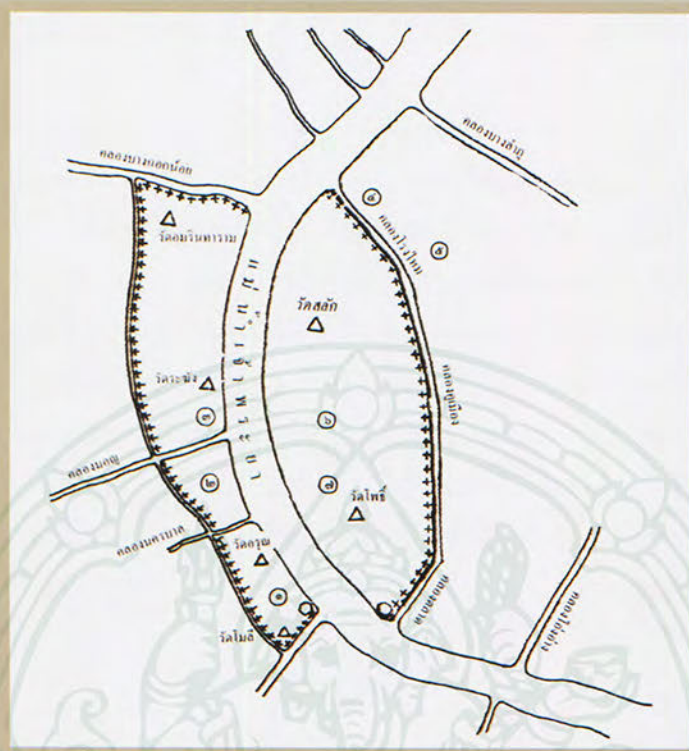
๒.๓ สมัยธนบุรี

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงกอบกู้เอกราชของชาติและได้ทรงสถาปนาเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีในปลาย พ.ศ. ๒๓๑๐ มีการจัดสร้างพระราชวังหลวงในบริเวณที่เป็นที่ตั้งของป้อมวิชัยนทร์ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ดัดแปลงป้อมและพระราชทานนามว่า ป้อมวิชัยประสิทธิ์ เขตพระราชฐานมีอาณาบริเวณยาวไปจรดคลองนครบาล หรือคลองวัดแจ้ง^{๔๘} ซึ่งอยู่เหนือวัดแจ้งขึ้นไปและโปรดให้สร้างกำแพงพระราชวังโอบล้อมวัดแจ้ง วัดแจ้งจึงเป็นวัดภายในพระราชวังหลวงเช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยอยุธยา ส่วนเขตพระราชวังด้านตะวันตกจรดวัดท้ายตลาด ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับพระราชทานนามว่า วัดโมลีโลกยาราม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงให้รวมอุปัฏฐากวัดแจ้งกับวัดท้ายตลาดเข้าไว้ในเขตพระราชวัง จึงเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาลอตระกูล ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ว่า

“แล้วดำริว่าวัดแจ้งวัดท้ายตลาดทั้งสองพระอารามนี้ แต่ก่อน (สมัยธนบุรี) เป็นวัดภายในพระราชวัง ไม่มีพระสงฆ์อยู่ จึงทรงพระกรุณาให้สร้างกุฏิเสนาสงฆ์ทั้งสองอาราม แล้วโปรดให้นิมนต์พระเทพโมลีวัดพลับ กับพระสงฆ์อันดับมาอยู่ ณ วัดท้ายตลาด แล้วโปรดให้พระปลัดสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระโพธิวงศาจารย์ โปรดให้พระครูเมธังกรเป็นพระศรีสมโพธิให้นิมนต์พระราชาคณะทั้งสองพระองค์กับทั้งพระสงฆ์อันดับ มาจากวัดบางว่าใหญ่ลงมาอยู่ ณ วัดแจ้ง ให้มีพระสงฆ์ขึ้นทั้งสองพระอาราม”^{๔๙}

^{๔๘} เป็นวัดที่มีมาแต่ครั้งอยุธยา เดิมชื่อวัดมะกอก ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งราชธานีที่กรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดแจ้ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปฏิสังขรณ์วัดแจ้งใหม่ทั้งวัด และพระราชทานนามใหม่ว่า วัดอรุณราชวราราม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาบรรจุไว้ที่พระพุทธรูปของพระประธานในพระอุโบสถและพระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดอรุณราชวราราม.

^{๔๙} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. อ้างแล้ว, หน้า ๒๓๖.



แผนที่กรุงธนบุรี

ที่มา วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ พ.ศ. ๒๕๒๕



แผนที่สังเขปกรุงธนบุรี

ที่มา หนังสือ นำชมกรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

ห้องสนามในเขตพระราชฐาน

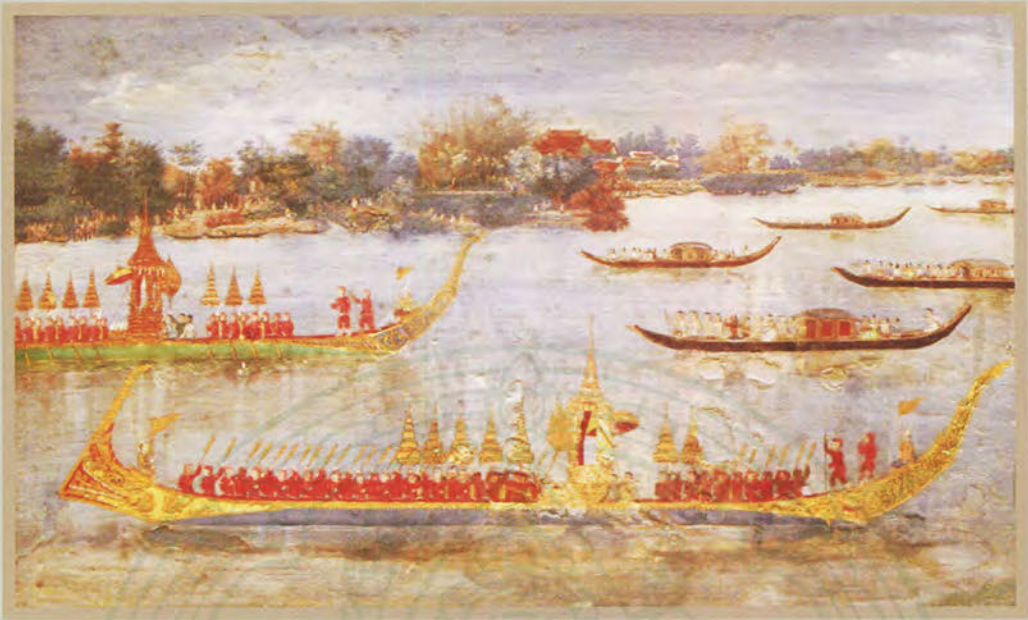
ในส่วนที่เกี่ยวกับภูมิสถานที่เป็นลานโล่งกว้างเพื่อใช้ในการประกอบพระราชพิธีในทำนองสนามหลวงนั้น เท่าที่สืบค้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสมัยกรุงธนบุรี แม้ส่วนใหญ่จะเป็นแต่การศึกสงคราม แต่ก็มีเหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งซึ่งถือเป็นสิริมงคลของบ้านเมืองในรัชสมัยของพระองค์ นั่นก็คือการอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตและพระบางจากเวียงจันทน์มาประดิษฐานไว้ ณ กรุงธนบุรี ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีข้อความกล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี้อย่างนี้ว่า

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสให้นิมนต์สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงให้ขึ้นไปรับพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตถึงเมืองสระบุรี แล้วให้แต่งเรือชัย เรือกิง ขึ้นไปรับพระพุทธรูปด้วย ครั้นพระมาถึงตำบลบางธรณี จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปรับโดยทางชลมารค พร้อมด้วยกระบวนนาวาพยุหแห่ลงมาตราบเท่าถึงพระนครแล้วให้ปลูกโรงรับเสด็จพระพุทธรูปปฏิมากรพระแก้วพระบางอัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ โรงข้างพระอุโบสถวัดแจ้งภายในพระราชวัง ตั้งเครื่องสักการบูชามโหฬาราทิการโดยยิ่ง แล้วมีงานมหรสพถวายพระพุทธรูปสมโภช...” ^{๕๐}



พระราชวังในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เมื่อครั้งตั้งราชธานีขึ้นใหม่ที่กรุงธนบุรีที่ท่า นนทบุรี นำชมกรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

^{๕๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.



ภาพชุดพงศาวดารประกอบโคลงเรื่อง แท้พระแก้วมรกตและพระบางลงมากรุงธนบุรี
ที่มา หนังสือ โคลงภาพพระราชพงศาวดารพร้อมบทขยายความและบทวิเคราะห์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ปรากฏข้อความที่ให้รายละเอียดบริเวณที่จัดสมโภชภายในเขตพระราชฐาน ดังนี้

“พยุหยาตรากระบวนเรือ ประทับท่าวัดแจ้ง เชิญพระแก้วขึ้นทรงพระยานุมาศ
แห่มา ณ โรงพระแก้วอยู่ที่ท้องสนาม พลับพลาเสด็จอยู่กลาง ละครผู้หญิงละครผู้ชายอยู่
คนละข้าง...” ^{๕๑}

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ **โรงพระแก้วอยู่ที่ท้องสนาม** นี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ ได้ทรงวินิจฉัยบริเวณที่ตั้งที่ประดิษฐานหรือโรงพระแก้วในการสมโภชครั้งนั้นไว้ ซึ่งช่วยเพิ่มความกระจ่างให้กับพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับโบราณราชประเพณีในสมัยธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอ้างถึงพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่าด้วยพิธีรับพระแก้วมรกต

^{๕๑} กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๔๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕๔.

“พระแก้วมรกตมาขึ้นตะพานป้อมต้นโพธิ์ ปากคลองนครบาล คงจะอยู่เบื้องหน้า พระอุโบสถเดี๋ยวนี” ^{๕๒} สัสดีเกณฑ์ให้ตั้งราชวัติฉัตรเบญจรงค์รายทางแลล้อมรอบโรงพระแก้ว ตั้งกระบวนแห่ มีเครื่องสูงคู่แห่ ๔๐ แห่เข้าประตูลามสนทรมาวัวในโรง” ^{๕๓}

โดยสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงให้ความเห็นไว้ว่า

“ข้อความในพระราชวิจารณ์เช่นนี้ ไม่ใช่แต่ส่องให้เห็นว่าไม่ใช่พระวิหารเก่าวัดแจ้ง เท่านั้น ยังส่องให้เห็นไกลไปจากวัดแจ้งเสียอีกด้วย ถ้าจะเดาให้ไกลที่ตั้งโรงพระแก้วเห็นจะปลูก ที่สนามในวังหลังวัดแจ้ง อย่างสมโภชข้างขึ้นโรงใน ในพระบรมมหาราชวังเรา” ^{๕๔}



ในสมัยธนบุรี โบสถ์ วิหาร และปราสาทของวัดแจ้งเป็นของที่สร้างมาแต่สมัยอยุธยา ในภาพคือโบสถ์ (หลังเหนือ) และวิหาร (หลังใต้) เดิม ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์เรียกว่าโบสถ์และวิหารน้อย เพราะได้มีการสร้างพระอุโบสถและวิหารหลังใหม่ และเสริมสร้างปราสาทองค์เดิมให้สูงใหญ่ดังปัจจุบัน

ที่มา หนังสือ ประวัติวัดอรุณราชวราราม กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

^{๕๒} ในสมัยธนบุรี โบสถ์ และวิหาร และปราสาทของวัดแจ้งเป็นของที่สร้างมาแต่เดิมตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้สร้างโบสถ์ วิหารหลังใหม่ และได้เสริมสร้างปราสาทองค์เดิมให้สูงใหญ่เป็นพระมหาราชดาสำหรับพระนคร

^{๕๓} สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ:องค์การคำคุณสุภา, ๒๕๐๕), หน้า ๔๒ - ๔๓.

^{๕๔} สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑, อ้างแล้ว, หน้า ๔๓.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้ว่า

“... โรงพระแก้วปลูกที่ไหน ในหนังสือเก่ามีแต่ว่า ปลูกที่สนามในกำแพงพระราชวัง คงจะเป็นพระราชวังชั้นนอก สันนิษฐานตามรูปแผนผังวัดอรุณฯ โรงพระแก้วน่าจะอยู่ตรงพระอุโบสถที่สร้างใหม่นั้นเอง ต่อไปตอนพระวิหารไ้วสนามสำหรับเครื่องมหรสพหน้าพลับพลา...”^{๕๕}



วัดอรุณราชวราราม

ที่มา หนังสือ สมุดภาพแห่งกรุงเทพมหานคร ๒๒๐ ปี สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร พิมพ์เผยแพร่

^{๕๕} จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๘๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. อ้างแล้ว, หน้า ๔๗ - ๔๘.

ดังนั้นในสมัยธนบุรีท้องสนามในพระราชวังชั้นนอกจึงเป็นพื้นที่ที่จัดงานพระราชพิธีเฉลิมฉลองสมโภชในวาระสำคัญ เช่น งานสมโภชพระแก้วมรกต นอกจากนี้ยังใช้เป็นสนามฝึกซ้อมประลองกำลังพล ดังปรากฏหลักฐานในโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีของนายสวนมหาดเล็ก ซึ่งเป็นวรรณกรรมในสมัยธนบุรี ที่มีคุณค่าไม่เฉพาะทางวรรณศิลป์โดยได้รับการยกย่องว่าแต่งดี ถือว่าเป็นตำราโคลงเรื่องหนึ่ง แต่ยังมีความสำคัญในแง่ข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรรเสริญว่ามีประโยชน์ในทางความรู้ด้านโบราณคดี ในโคลงตั้งแต่บทที่ ๕๔ - ๖๘ กล่าวถึงการเฉลิมฉลองซึ่งนอกจากจะมีมหรสพแล้ว ยังจัดให้มีการประลองยุทธ์ ทั้งการชนช้าง การต่อสู้ด้วยทวนและกระบี่บนหลังม้า การต่อสู้ตัวต่อตัวด้วยอาวุธกระบอง กระบี่ ดาบ ดั้ง ง้าว ตะบอง หอก กริช จนถึงการใช้มือเปล่า คือ มวย จากบทพรรณนาของนายสวนซึ่งเป็นมหาดเล็ก ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นการแสดงหน้าพระที่นั่งให้ทอดพระเนตร ซึ่งจัดขึ้นที่ท้องสนาม ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๖๔ ว่า

“พลง้าวหวัดจ้าวว่า

งอนงาม

พิลึกแลควรขาม

พริ้นไล่

หมู่ตะบองต่อตะบองตาม

ขบวนไล่ กันนา

เหล็กก็เหล็กนี้ไม้

ต่อไม้กลางสนาม ฯ”^{๕๖}

สนามที่กล่าวถึงในโคลงที่ยกมานี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณเดียวกับท้องสนามที่จัดงานสมโภชพระแก้วมรกต ท้องสนามดังกล่าวน่าจะเทียบการใช้สอยได้กับท้องสนามหลวง หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิในสมัยอยุธยา

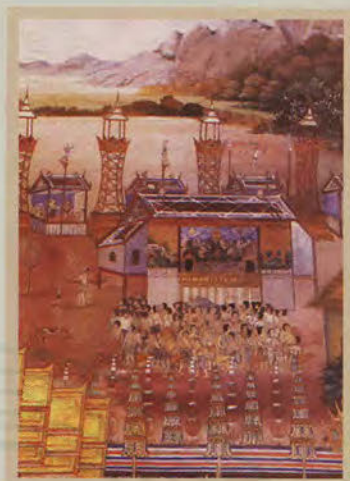
ในหมายรับสั่งสมัยธนบุรี เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าสุริเยศวงษ์มหาไศยราชเจ้า (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกตที่ท่าเจ้าสนุก สระบุรี พ.ศ. ๒๓๒๒ ปรากฏข้อมูลหลักฐานที่ให้รายละเอียดในการจัดการสมโภชพระแก้วมรกตที่เจ้าพระยามหาจักรีศรีสุโขทัยได้ อัญเชิญมาพร้อมกับพระบางจากเมืองเวียงจันทน์มายังกรุงธนบุรี งานสมโภชจัดอย่างยิ่งใหญ่ ในหมายระบุว่

^{๕๖} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๔ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน (กรุงเทพฯ : ชัยวิโรจน์การพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔.

“ครั้น ณ วันเสาร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๖ เสด็จฯ ออกพลับพลายกทรงฯ ให้เรียกเครื่องเล่น แลคุ้มวทยปาลั กระปี่กระบอก ทั้งปวงให้เล่นทอดพระเนตรก่อนการสมโภช ๔ เวร ... ครั้น ณ วันพุธ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ตั้งการสมโภช ให้มีเครื่องเล่นโขน หนึ่ง รำ แลดอกไม้เพลิง ฟากตะวันออก ฟากตะวันตกเป็นคำรบ ๗ วัน ๗ คืน...”^{๕๓}

งานสมโภชทั้งฟากตะวันออกและฟากตะวันตกนี้ ชี้ให้เห็นว่ากรุงธนบุรีมีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลางตรงหน้าเมือง ซึ่งเกิดจากการขุดคลองลัดที่บางกอกตั้งแต่สมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗ – ๒๐๘๙) และต่อมาคลองลัดได้กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา (ช่วงปากคลองบางกอกน้อย – ปากคลองบางกอกใหญ่) ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ – ๒๑๑๑) ธนบุรีได้รับการยกฐานะจากเมืองด่านขนอนเป็นธนบุรีศรีมหาสมุทรเมืองหน้าด่านทางทะเลที่สำคัญ แต่เดิมก่อนการสถาปนาเป็นราชธานี ตัวเมืองตั้งอยู่ทางฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฟากตะวันตก ราชธานีในสมัยธนบุรีกินพื้นที่ทั้งฟากตะวันตกและฟากตะวันออก มีการขุดคูเมืองและทำกำแพงกรุงธนบุรีทั้งสองฟากแม่น้ำ โดยแต่ละฟากถมดินเป็นเชิงเนินแล้วก่อเป็นกำแพงและป้อมทั้งสามด้าน เว้นว่างไว้แต่ด้านริมแม่น้ำ อนึ่ง หลักฐานจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ ระบุว่า นอกคูเมืองทั้งสองฟากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ขุดที่สวนเดิมเป็นที่ท้องนาเรียกว่า ทะเลตม ไว้เป็นที่ทำนาไถลัพระนครหลวง ยามบ้านเมืองมีศึกมาประชิดจะได้ไม่ขาดแคลนเสบียงอาหาร โดยลักษณะทางกายภาพของกรุงธนบุรีดังกล่าวนี้ ในคราวที่มีงานสมโภชใหญ่ของบ้านเมือง จึงจัดให้มีการมหรสพทั้งสองฟาก เรียกได้ว่าเป็นการมโหฬาร สิ้นเงินนับตั้งแต่การรับพระแก้วมรกตที่ท่าเจ้าสนุกในวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ จนถึงเสร็จสิ้นการสมโภชวันพุธ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ เป็นจำนวนทั้งหมด ๓๗๙ ชั่ง ๓ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง งานสมโภชอย่างเป็นทางการจริง ๆ ๗ วัน ๗ คืน นั้น แบ่งเป็นการมหรสพและดอกไม้เพลิงฟากตะวันตกและฟากตะวันออก โดยในหมายรับสั่งดังกล่าวใช้ว่า เครื่องเล่นฟากตะวันตกซึ่งมีโขน ละคร โรงใหญ่ และการละเล่นเพลงปฏิพากย์เทพทอง เป็นสำคัญ ส่วนเครื่องเล่นฟากตะวันออกนั้นจะมี หุ่นลาว จั้วจีน จั้วญวน ละครเขมร เนื่องจากมีชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร มาตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฟากตะวันออก เช่น ชาวจีน ตั้งบ้านเรือนบริเวณที่ต่อมาเป็นพระบรมมหาราชวัง ชาวยวนตั้งชุมชนอยู่บริเวณท่าเตียน นอกจากนี้ยังมีบ้านเรือนของชาวลาวและชาวมลายูตั้งเป็นนิคมของตนเองอยู่นอกกำแพงเมืองกรุงธนบุรีทางตอนเหนือของปากคลองคูเมืองช่วงที่จะออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่เรียกว่า คลองโรงไหม

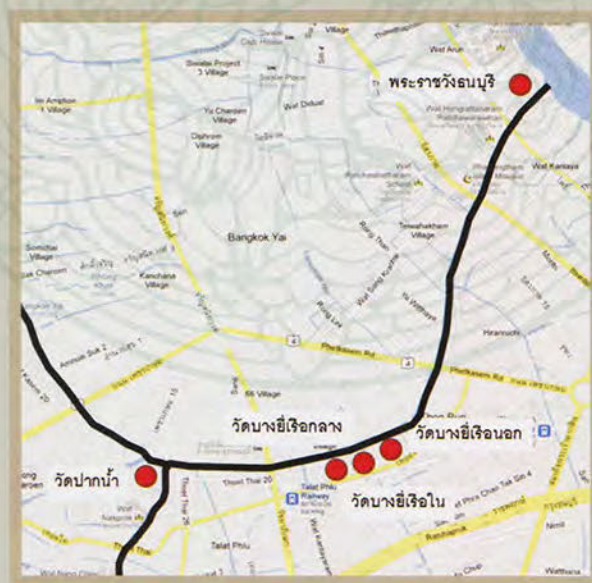
^{๕๓} คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานกรุงธนบุรี, ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓), หน้า ๓๗.



การละเล่นท้องสนาม การมหรสพตามแบบโบราณ ได้แก่ หนังใหญ่ จั้ว โขน ญวนหก ไม้สูง กายกรรม ฯลฯ
ที่มา ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

นอกจากนี้ในหมายรับสั่งดังกล่าวยังแบ่งมหรสพในการสมโภชออกเป็น **เครื่องเล่นท้องสนาม** และ **เครื่องเล่นท้องนา** ถ้าพิจารณาจากรายการการละเล่นรื่นเริงที่ระบุไว้ในหมาย ซึ่งจัดที่ท้องสนามและท้องนา จะมีข้อแตกต่างอยู่ที่ว่า มหรสพที่จัดที่ท้องสนามจะมีการแสดงประลองกำลังและอาวุธ ได้แก่ คู่ปล้ำ คู่มวย คู่กระบอง คู่กระบี่ คู่โล่ คู่ตั้ง เป็นต้น ในขณะที่จะไม่ปรากฏรายการการแสดงดังกล่าวในเครื่องเล่นที่จัดที่ท้องนา จากลักษณะทางกายภาพของกรุงธนบุรีดังได้กล่าวไว้แล้วนั้น ทำให้พออนุมานได้ว่า **ท้องสนามคือบริเวณทั้งฟากตะวันตกและตะวันออกที่อยู่ภายในกำแพงเมือง ส่วนท้องนาก็คือบริเวณทั้งสองฟากที่อยู่นอกกำแพงเมืองออกไป** ซึ่งมีลักษณะเป็นท้องนาอันเป็นผลจากพระราชดำริในทางยุทธศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และเมื่อนำเรื่องความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงของบ้านเมืองมาพิจารณาประกอบ ก็มีความเป็นไปได้ว่า การจัดให้มีการประลองกำลังการต่อสู้ในที่ไกลจากพระนครกรุงธนบุรี อาจเป็นช่องทางให้เกิดการก่อความไม่สงบขึ้นได้ในยามที่บ้านเมืองยังติดพันกับศึกสงคราม ทั้งศึกภายในและศึกภายนอก ยิ่งไปกว่านั้น ในหมายรับสั่งดังกล่าวนอกจากจะจัดประเภทการมหรสพเป็นเครื่องเล่นท้องสนามและเครื่องเล่นท้องนาดังกล่าวมาแล้วนั้น ในการสมโภชยังมีการแบ่งเครื่องเล่นโขน หนัง ละคร รำ และการละเล่นต่าง ๆ รวมทั้งดอกไม้เพลิงหรือดอกไม้ไฟ รวมเรียกว่า **เครื่องเล่นในเกณฑ์** ส่วนเครื่องเล่นนอกเกณฑ์ จะมีคู่ปล้ำ คู่มวย คู่โล่ตั้ง คู่กระบี่ คู่กระบอง คู่ทวนมอญ ลาว ญวน ซึ่งในหมายดังกล่าวระบุว่า เครื่องเล่นนอกเกณฑ์ให้เล่นทอดพระเนตรก่อนการสมโภชจริง ๔ วัน และเล่นในการสมโภชอีก ๗ วัน และเครื่องเล่นนอกเกณฑ์นี้ก็ได้มีการจัดแสดงในพระนครธนบุรีฟากตะวันออก ดังนั้นสถานที่จัดแสดงเครื่องเล่นในเกณฑ์และนอกเกณฑ์ในพื้นที่พระนครธนบุรีฟากตะวันตก ก็น่าจะเป็นท้องสนามในวังหลังวัดแจ้งหรือท้องสนามในพระราชวังชั้นนอกดังกล่าวไว้แล้วข้างต้นนั่นเอง

นอกจากนี้รายละเอียดในหมายรับสั่งดังกล่าว ทำให้เห็นภาพพื้นที่โล่งทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องไม่เฉพาะกับโบราณราชประเพณี แต่ยังเกี่ยวเนื่องกับวิถีในชุมชนอีกด้วย ในการสมโภชคราวนั้นมีการจุดดอกไม้เพลิง ซึ่งในหมายรับสั่งดังกล่าวก็ได้แจกแจงไว้อย่างน่าสนใจว่า การจุดดอกไม้เพลิงนี้กำหนดให้จุดที่ท่าเจ้าสนุก (สระบุรี) ๓ คืน บางธรรณี (บางกะสอ นนทบุรี) ๒ คืน พระนครธนบุรี ๗ คืน และบางยี่เรือ ๓ คืน จะเห็นได้ว่าในเขตราชธานีนั้นไม่เพียงแต่มีการจุดดอกไม้เพลิงในพระนครธนบุรีทั้งปากตะวันตกและปากตะวันออกเหมือนการจัดมหรสพอื่น ๆ แต่ในหมายรับสั่งดังกล่าวมีการกำหนดให้บางยี่เรือเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการจุดดอกไม้เพลิง ที่เป็นเช่นนั้นก็เนื่องจากในสมัยธนบุรีในคลองบางกอกใหญ่จะมีบริเวณที่เรียกว่า ๓ แยก ซึ่งแยกหนึ่งจะไปทางใต้เข้าคลองด่าน ผ่านคลองต่าง ๆ ไปยังสมุทรสาคร แยกหนึ่งผ่านคลองชักพระไปออกคลองบางกอกน้อยหรือเส้นแม่น้ำอ้อมเดิม อีกแยกหนึ่งออกไปทางปากคลองบางกอกใหญ่สู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงป้อมวิชัยประสิทธิ์ บริเวณ ๓ แยกนี้จึงเป็นทำเลที่เหมาะสมในการตั้งชุมชนเพื่อการอยู่อาศัย และตลาดเพื่อการค้าขาย โดยเฉพาะแยกที่ไปทางปากคลองบางกอกใหญ่ในบริเวณบางยี่เรือ ซึ่งจะมีวัดเรียงลำดับออกไปทางปากคลอง คือ วัดบางยี่เรือใน หรือวัดบางยี่เรือเหนือ หรือเรียกว่าวัดมอญ วัดบางยี่เรือกลาง หรือวัดกลาง และวัดบางยี่เรือนอก หรือวัดบางยี่เรือใต้^{๕๕} บางยี่เรือซึ่งเป็นบริเวณที่เป็นชุมชนใหญ่และมีความคึกคักทั้งทางด้านการค้าและคมนาคม จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าเหตุใดจึงระบุให้มีการจุดดอกไม้เพลิงที่ย่านบางยี่เรือ



ย่านบางยี่เรือ
ดัดแปลงจาก แผนที่ Google

^{๕๕}ในสมัยรัตนโกสินทร์วัดบางยี่เรือในได้รับพระราชทานนามว่า วัดราชคฤห์ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ วัดบางยี่เรือกลางได้รับพระราชทานนามว่า วัดจันทาราม ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และวัดบางยี่เรือนอกได้รับพระราชทานนามว่า วัดอินทาราม ในสมัยรัชกาลที่ ๓.

ในบรรดาวัดทั้งสามดังกล่าว วัดบางยี่เรือนอก หรือวัดบางยี่เรือใต้ เป็นวัดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในสมัยธนบุรี เพราะเป็นสถานที่สำหรับการพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพ และพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายในสมัยธนบุรี ดังปรากฏหลักฐานในหมายรับสั่ง เรื่อง การถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ในวัดบางยี่เรือนอก จ.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙) หรือในหมายรับสั่ง เรื่อง การพระราชทานเพลิงพระศพพระมารดา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสุพันธุ์งศ์ ณ วัดบางยี่เรือนอก จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓) ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับการพระเมรุกรมพระเทพามาตย์ ดังนี้

“... แล้วให้ปลุกพระเมรุ ณ วัดบางยี่เรือใต้เสร็จแล้ว จึงให้เชิญพระโกศพระบรมศพ สมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ใส่เรือพระที่นั่งกิ่งแห่โดยกระบวนนาวาพยุหไป โดยทางชลมารค เชิญขึ้นสู่พระเมรุแล้ว ให้นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์พันรูป ถวายไตรบิหาร ไทยทานต่าง ๆ และมีงานมหรสพสามวัน แล้วถวายพระเพลิง” ^{๕๔}

ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า พื้นที่กรุงธนบุรีแบ่งออกเป็นสองส่วน โดยใช้คูเมืองและกำแพงเมืองเป็นตัวกำหนด คือ ส่วนที่อยู่ภายในคูเมืองและกำแพงเมือง อันประกอบด้วย พระราชวังหลวง วัดแจ้ง วัดบางว้าใหญ่หรือบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) บ้านเรือนขุนนาง แลบ้านปุน สวนมั่งคุด สวนลั่นจี่ ซึ่งอยู่ปากตะวันตก ส่วนพื้นที่ชั้นในภายในคูเมืองและกำแพงเมืองปากตะวันออก ได้แก่ วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) และวัดสลัก (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) ซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งย่านที่เป็นชุมชนชาวจีนในบริเวณที่เป็นพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน และชุมชนชาวญวนบริเวณท่าเตียน อีกส่วนคือ พื้นที่นอกเขตคูเมืองและกำแพงเมืองของราชธานี ซึ่งจะมีราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่กระจัดกระจาย เป็นสวนผลไม้ ที่นา ป่าละเมาะ และพื้นที่ว่างเปล่า โดยเฉพาะฝั่งตะวันออกที่อยู่ไกลแม่น้ำพันคูเมืองออกไป จะมีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำชื้นแฉะที่ในพระราชพงศาวดารเรียกว่า ทะเลตม บริเวณที่เรียกว่า บางยี่เรือ นั้น เป็นส่วนที่อยู่นอกเขตคูเมืองและกำแพงเมืองปากตะวันตก และบางส่วนของพื้นที่ยังมีสภาพเป็นป่า ดังปรากฏว่ามีเสือเข้ามาเล่นผ่านหลังวัดบางยี่เรือนอก หรือวัดบางยี่เรือใต้ ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดาร ดังนี้

^{๕๔} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๒.

“ครั้น ณ วันศุกร์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๓ กลางคืนเพลาสองยาม เสือเข้ามากินเขมรซึ่งเฝ้าสวนหลังวัดบางยี่เรือ จึงมีพระราชดำริให้พระเจ้าลูกเธอ กรมขุน อินทรพิทักษ์ และเจ้าพระยาจักรี พระยายมราชกับข้าหลวงทั้งปวงออกไปล้อมจับเสือให้วางยาเบื่อ เสือกินเมาลงนอนอยู่ จึงแต่งคนเข้าไปแทงเสือนั้นตาย” ^{๖๐}

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า การพระเมรุเจ้านายในสมัยธนบุรีที่วัดบางยี่เรือนอกหรือวัดบางยี่เรือใต้ นี้ ได้มีการประกอบการพระราชพิธีในพื้นที่ที่อยู่นอกเขตกำแพงเมืองธนบุรี ต่างจากสมัยอยุธยาที่จะประกอบพระราชพิธีภายในเขตกำแพงเมือง ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

๒.๔ สมัยรัตนโกสินทร์

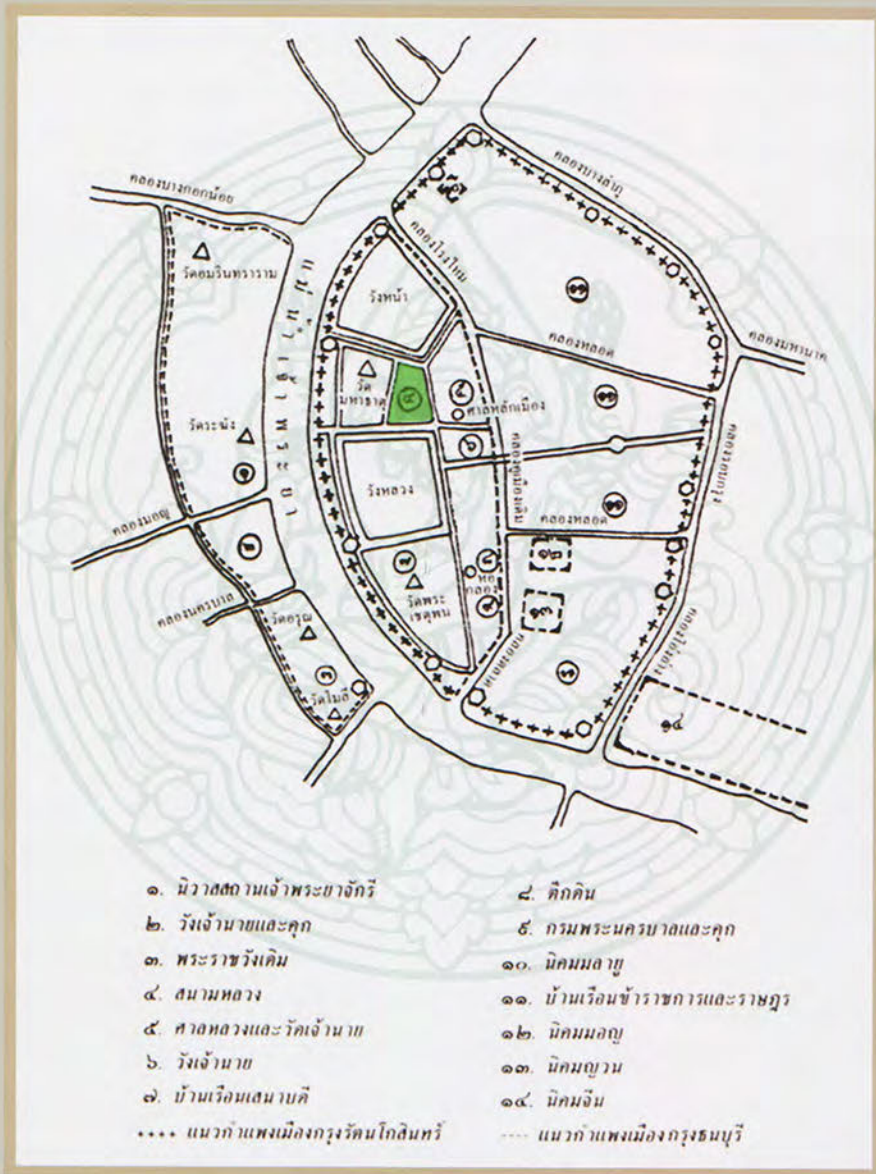
เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานีแห่งใหม่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระองค์ทรงสร้างพระราชวังหลวงภายในเขตกำแพงเมืองและคลองคูเมืองฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรีเดิมบนพื้นที่ระหว่างวัดโพธาราม ^{๖๑} กับวัดสลัก ^{๖๒} บนพื้นที่ดังกล่าวพระยาราชเศรษฐีและพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่เดิม จึงโปรดให้ย้ายไปอยู่ที่บริเวณที่เป็นสวนตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร) ไปจนถึงคลองวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร) ส่วนพื้นที่เหนือวัดสลักขึ้นไปจนถึงคลองคูเมือง โปรดให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลไปในคราวเดียวกัน นอกจากนี้ทรงให้รื้อป้อมวิชัยนทร์และกำแพงเมืองธนบุรีปากตะวันออกเสีย เพื่อขยายพระนครหลวงแห่งใหม่ให้กว้างออกไปกว่าเก่า โดยขุดคลองรอบกรุงตั้งแต่ปากคลองบางลำพูลงมาออกแม่น้ำที่ปากคลองโองอ่างเหนือวัดสามปลื้มและก่อกำแพงรอบพระนครพร้อมสร้างป้อมเป็นระยะ ๆ โดยรอบ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) โปรดให้มีการขุดคูพระนครอีกเส้นหนึ่งเพื่อขยายเขตพระนครให้กว้างขวางขึ้น เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาข้างวัดเทวราชกุญชรขุดตามแนวนานกับคลองรอบกรุงมาออกแม่น้ำเจ้าพระยาข้างทิศใต้ตรงกับวัดแก้วฟ้า พระราชทานนามว่า คลองผดุงกรุงเกษม ถือเป็นคลองคูพระนครชั้นนอก หรือคลองรอบเมืองชั้นนอก

^{๖๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^{๖๑} วัดโบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมัยธนบุรีได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์และยกฐานะเป็นพระอารามหลวง สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม และพระราชทานนามว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส และมีการแก้สร้อยนามพระอารามเป็นวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ในสมัยรัชกาลที่ ๔.

^{๖๒} เป็นวัดโบราณแต่ครั้งอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์และทรงเปลี่ยนนามเป็นวัดนิพนธาราม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรมหาวิหารตามลำดับ และในที่สุดได้รับพระราชทานนามว่า วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร ในสมัยรัชกาลที่ ๕.

อนึ่ง ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา ไม่มีการป้องกันภัยจากข้าศึกและการขยายเมืองด้วยการขุดคูเมืองสร้างป้อมปราการ หรือกำแพงพระนครอีกต่อไป เพราะบ้านเมืองได้เริ่มเข้าสู่ยุคใหม่ ค่ายคูประตูหोजึงกลายเป็นสิ่งไม่จำเป็น



แผนที่กรุงรัตนโกสินทร์สมัยแรก

ที่มา หนังสือ จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์

ท้องสนามหลวงสมัยรัตนโกสินทร์มีประวัติความเป็นมาพร้อมกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของราชธานีและการสืบทอดพระราชพิธีและประเพณีที่สืบทอดมาแต่ครั้งโบราณกาล เมื่อแรกสถาปนาราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ปรากฏลานโล่งกว้างที่สำคัญ ๒ แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ชั้นในของพระนครภายในคลองคูเมืองเดิม นั่นคือ ท้องสนามนอก กำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก หรือ ท้องสนามไชย ในกาลต่อมา และทุ่งพระเมรุ นอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านเหนือ หรือที่เรียกในภายหลังว่า ท้องสนามหลวง ข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการเรียกชื่อและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ทั้งสองมีนัยสำคัญต่อการเป็นท้องสนามหลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๓ การใช้ประโยชน์พื้นที่ทั้งสองบริเวณสามารถนำมาเทียบเคียงกับท้องสนามหลวงและพระเมรุกลางเมืองในสมัยอยุธยา กล่าวคือ ท้องสนามนอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออกจะใช้ในการพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ตลอดจนการแสดงหน้าพระที่นั่ง เพราะบนกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก มีการสร้างพระที่นั่งพลับพลาสูงบนกำแพงด้านนี้ ซึ่งก็คือ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในเวลาต่อมานั้นเอง ท้องสนามดังกล่าวจึงเทียบได้กับท้องสนามหลวงหน้าจักรวรรดิในสมัยอยุธยา ส่วนพื้นที่นอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านเหนือใช้เป็นที่จัดงานพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพ อันเป็นที่มาของชื่อ ทุ่งพระเมรุ การใช้ประโยชน์พื้นที่ดังกล่าวจึงเปรียบได้กับพระเมรุกลางเมืองในสมัยอยุธยา ดังนั้นท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงอยู่บริเวณท้องสนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการพระราชทานนาม ท้องสนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ว่า ท้องสนามไชย และทุ่งพระเมรุว่า ท้องสนามหลวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มพระราชพิธีพืชมงคลซึ่งเป็นพิธีสงฆ์เพื่อเป็นสิริมงคลแก่เมล็ดพืชพันธุ์ต่าง ๆ เข้าไว้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพระราชพิธีแต่ครั้งโบราณกาลตามคติพราหมณ์ พระราชพิธีที่เพิ่มเติมเข้ามานี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นที่ ท้องสนามหลวง ในขณะที่พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจัดที่นอกกำแพงพระนคร นอกจากนี้ ยังโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายสถานที่จัดพระราชพิธีพืชมงคลซึ่งในสามรัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์จัดที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกไปทำที่พลับพลาท้องสนามหลวง การใช้ประโยชน์พื้นที่ในการประกอบพระราชพิธีในบริเวณที่เรียก

กันมาแต่เดิมว่าทุ่งพระเมรุนั้นได้เพิ่มบทบาทความสำคัญให้แก่พื้นที่ดังกล่าว อันเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงการเรียกชื่อมาเป็นท้องสนามหลวง ยิ่งกว่านั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการขยายพื้นที่ท้องสนามหลวงออกไปอย่างกว้างขวางหลังการเสด็จกลับจากการประพาสยุโรปครั้งแรก และตั้งแต่นั้นมากิจกรรมสำคัญ ๆ ของบ้านเมืองไม่ว่าจะเป็นพระราชพิธี รัฐพิธี ก็ได้จัดขึ้นที่ท้องสนามหลวง รวมทั้งยังคงเป็นสถานที่จัดงานพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพมาโดยตลอด

การศึกษาท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์จึงแบ่งเป็น ๒ ระยะ ดังนี้

๑. ท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒. พัฒนาการจากทุ่งพระเมรุมาเป็นท้องสนามหลวงนับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

ท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ข้อมูลหลักฐานสำคัญในการศึกษาความเป็นมาของท้องสนามหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งเป็นพระน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตามพระบรมราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงนรินทรเทวีทรงแต่งหนังสือในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ทรงบันทึกเรื่องราวตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรีจนถึงรัชกาลที่ ๒ ในลักษณะประจักษ์พยานร่วมสมัย พระองค์สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนจดหมายเหตุส่วนที่ได้มาเพิ่มเติมซึ่งว่าด้วยเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าเป็นคนละสำนวนกับของกรมหลวงนรินทรเทวี น่าจะเป็นเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในวังหน้า

ในจดหมายเหตุดังกล่าวปรากฏข้อความ **ท้องสนามใน** และ **ท้องสนามนอก** ข้อความทั้งสองได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับพื้นที่โล่งกว้างภายในเขตพระราชฐานที่เรียกว่าท้องสนามใน และส่วนที่อยู่นอกกำแพงพระบรมมหาราชวังหรือท้องสนามนอกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

ในจดหมายเหตุดังกล่าวมีการกล่าวถึงท้องสนามในช่วงการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

... เสด็จข้ามฟากฝั่งมหรณพ เฉลิมภพกรงทวารวดี พระโองการให้ฐานาที่
ท้องสนามใน เป็นพระอุโบสถหอไตรเสร็จ เชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน ส่วนพระธรรม
ไว้หอไตร ก่อพระเจดีย์ฐานประจุพระบรมธาตุพร้อมเสร็จ...”^{๖๓}



ท้องสนามภายในพระบรมมหาราชวังในอดีต
ที่มา สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ

^{๖๓} จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๔๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
อังก้าว, หน้า ๑๘๕.



ท้องสนามในพระบรมมหาราชวัง ณ ปัจจุบัน
ที่มา หนังสือ นำชมกรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

ท้องสนามใน ที่กล่าวถึงนั้น คือ ท้องสนามภายในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งก็ยังปรากฏสภาพการเป็นสนามอยู่ แม้บางส่วนจะได้กลายเป็นวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และตามหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ – ๔ มีโรงละคร^{๖๔} ตั้งอยู่ริมระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันตก พื้นที่ถัดต่อมาก็มีสภาพเป็นท้องสนาม ดังมีการอ้างถึงในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ในคราวที่มีกัปันฝรั่งเศสเข้ามาสู่พระนคร ในพ.ศ. ๒๓๓๑ นายกัปันสองคนพี่น้องเข้ามาขอชกมวยพนันกับคนไทย โดยผู้น้องเป็นคนมวยมีฝีมือ จึงมีการติดต่อผ่านทางเจ้าพระยา พระคลังให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเห็นชอบ จึงมีดำรัสให้เจ้าพระยาพระคลังแจ้งแก่ฝรั่งว่า รับพนันชกมวยกัน วางเดิมพันเป็นเงิน ๕๐ ชั่ง และได้ตั้งสนามมวยขึ้นในพระบรมมหาราชวัง บริเวณที่จัดการชกมวยระบุมวยไว้ในพระราชพงศาวดารว่า

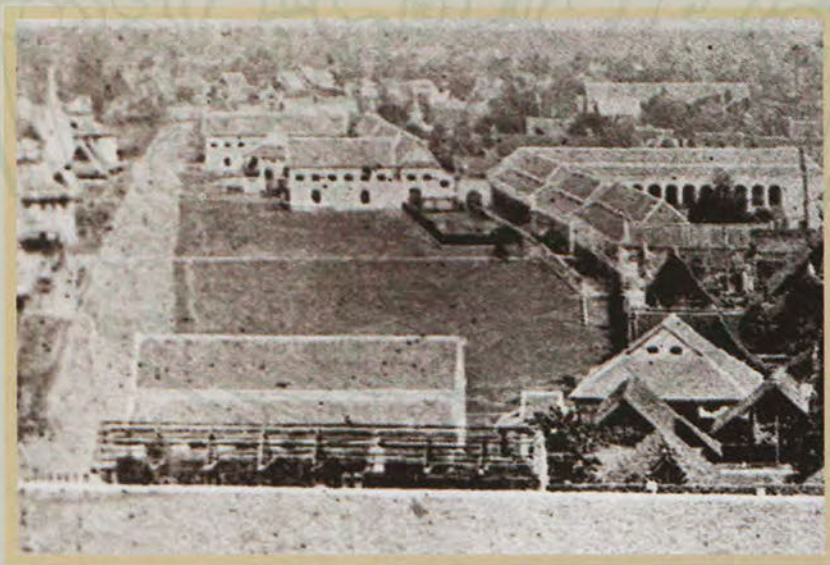
^{๖๔} โรงละครดังกล่าวได้ออกไปในปีรัชกาลที่ ๕

“...จึงดำรัสให้ปลูกพลับพลาใกล้โรงละครฝ่ายตะวันตกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งสนามมวยที่นั่น...”^{๖๕}

สนามด้านตะวันตกของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็คือ **ท้องสนามใน** ซึ่งเป็นสนามในบริเวณพระราชฐานชั้นนอกของพระบรมมหาราชวัง

ส่วน **ท้องสนามนอก** นั้น ปรากฏคำดังกล่าวในจดหมายเหตุ ตอนการฉลองวัดหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ วัดดังกล่าวสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระพันปีหลวง ได้ทรงสถาปนาขึ้น แต่ไม่ทันการจัดการฉลอง เนื่องจากทรงประชวรไข้พิษสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๘๐ ในหมยกำหนดการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปรยทานที่หน้าพระที่นั่งสุทาสวรรย์ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ทิ้งสลากเป็นอันมาก ดังนี้

“...ฉลองแล้วทรงทิ้งสลาก ๑๐ ตำลึง ทั้งต้นกล้วยพฤษ์ทั้งข้างนำข้างใน ณ พระที่นั่งมุขเด็จพระไศสวรรย์ นำจักรวติท้องสนามนอก”^{๖๖}



ท้องสนามนอก หรือท้องสนามไชย

ที่มา สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ

^{๖๕} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. อ้างแล้ว หน้า ๒๖๖.

^{๖๖} กรมหลวงนรินทรเทวี. จดหมายเหตุความทรงจำทั้งตอนพระราชวิจารณ์แลตอนที่ได้อับต่อใหม่ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๗, หน้า ๖๘. พระที่นั่งมุขเด็จพระไศสวรรย์ ที่อ้างถึงนี้ คือ พระที่นั่งสุทาสวรรย์ หรือ พระที่นั่งสุทาสวรรย์นั่นเอง.

ในที่นี้คำว่า น้าจักรวดี ท้องสนามนอก ก็คือ ท้องสนามที่ตั้งอยู่นอกกำแพงด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง และบนกำแพงด้านนี้มีพระที่นั่งสร้างสร้างบนกำแพง คือ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทตั้งอยู่ระหว่างประตูเทวพิทักษ์และประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ตามความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งพลับพลาสูง เป็นโถงจัตุรมุข หลังคาไม่มียอด และสร้างขึ้นด้วยเครื่องไม้สำหรับประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ในพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีสระสนานใหญ่ ซึ่งเป็นการสวนสนามของจตุรงค์เสนา โดยจัดเป็นกระบวนพลเดินเท้า กระบวนช้าง กระบวนม้ากับสัตว์พาหนะอื่น และกระบวนรถ เพื่อแสดงความพร้อมพร้อมในการป้องกันประเทศ ณ น้าจักรวดีท้องสนามนอก คำเรียกขานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการสถาปนาพระนครหลวงและพระราชวังแห่งใหม่ของกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงยึดพระราชวังหลวงที่อยู่อยุธยาเป็นต้นแบบ คนยุคนครบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังคุ้นชินกับชื่อแต่ครั้งอยุธยา จึงเรียกพระที่นั่งพลับพลาสูงที่สร้างบนกำแพงในลักษณะเดียวกับพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์บนกำแพงด้านตะวันออกของพระราชวังหลวงที่พระนครศรีอยุธยาว่า พระที่นั่งพลับพลาสูงหน้าจักรวรรดิ มีเรื่องเล่าว่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกเธอทุกพระองค์ต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญชาญ มีการฝึกหัดที่ท้องสนามหน้าพระที่นั่งพลับพลาสูงทุกวันในเวลาเย็น ^{๖๗} ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งพลับพลาสูงที่สร้างขึ้นด้วยเครื่องไม้และสร้างใหม่เป็นพระที่นั่งผนังก่ออิฐ หลังคาเป็นยอดปราสาท และพระราชทานนามว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งดังกล่าวและแปลงชื่อว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ (ในบางที่เอกสารเก่าเขียน สุทไธสวรรย์) นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ปักเสานางเรียงรายเป็นแถวไว้ระยะแต่ละต้นห่างกันพอสมควรที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เพื่อแสดงแนวเขตท้องสนามหน้าพระที่นั่งดังกล่าว และพระราชทานนามว่า ท้องสนามไชย อนึ่ง ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่บนกำแพงด้านตะวันออกตรงกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชทานนามว่า พระที่นั่งไชยชุมพล ^{๖๘} เพื่อใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่พระยาอินทขิล ในการพระราชพิธีตรียัมปวาย เนื่องจากที่ตั้งของพระที่นั่งดังกล่าวอยู่ใกล้กับถนนบำรุงเมือง ซึ่งสามารถทอดพระเนตรไปได้ไกล ๆ จนถึงเสาชิงช้า

^{๖๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณการ ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๕.

^{๖๘} ต้นคำชื่อ พระที่นั่งไชยชุมพล ดูเชิงอรรถ ๙.



พระที่นั่งสุริยาศวรยในสมัยรัชกาลที่ ๔
ที่มา สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ



พระที่นั่งไชยชุมพลบนกำแพงทิศตะวันออกหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่มา หนังสือ ราชประดิษฐพิพิธธรรมนา วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามจัดพิมพ์

จากการศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๔ ท้องสนามหลวงหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หรือท้องสนามไชย เป็นพื้นที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณีที่สำคัญของชาติ เทียบเคียงได้กับท้องสนามหน้าพระที่นั่งไชยชุมพลในสมัยสุโขทัย และท้องสนามหลวงหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพฑูริย์หรือสนามหน้าจักรวรรดิในสมัยอยุธยา

ปรากฏข้อมูลหลักฐานในหนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือน เกี่ยวกับพระราชพิธีแห่สระสนามใหญ่สมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงสามรัชกาลแรกเท่านั้น และจัดขึ้นเพียงครั้งเดียวในแต่ละแผ่นดิน เนื่องจากเป็นงานที่ต้องลงทุนลงรอนมากทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์กล่าวไว้ว่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ห้ามการใช้อาวุธจริงในกระบวนพิธีโดยให้อาวุธที่ทำเทียมจากไม้แทน แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำเครื่องอาวุธจริง เมื่อเสร็จงานแล้วก็ให้เก็บไว้ใช้ในราชการต่อไปได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับมณฑลพิธีสำหรับพระราชพิธีดังกล่าว ไม่มีการกล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร กล่าวแต่เพียงว่ากระบวนมาสิ้นสุดที่เสาชิงช้า แต่พบข้อมูลในหนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือน เกี่ยวกับเส้นทางของริ้วกระบวนแห่สระสนามใหญ่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งชี้ให้เห็นว่าบริเวณหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หรือท้องสนามไชย เป็นมณฑลพิธีสำหรับการพระราชพิธีสำคัญดังกล่าว

“การแห่สระสนามใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ไม่ได้แบบอย่างไว้อะไร พบแต่ริ้วสระสนามในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีชวด โทศก ๑๑๙๒ เดือนแรม ๓ วัน คือ วันขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ตั้งกระบวนหน้าวัดชนะสงครามผ่านหน้าพระราชวังบวรฯ ลงมาทางถนนท้องสนามชัย กระบวนในรัชกาลที่ ๑ และ ที่ ๒ ก็คงเหมือนกันกับครั้งนี้ ...” ^{๒๙}

^{๒๙} พระราชพิธีสิบสองเดือน. อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๙.

อนึ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่มีการจัดพระราชพิธีแห่สนามใหญ่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดพระราชพิธีคเชนทร์ศวนานในเดือน ๕ แขนพระราชพิธีดังกล่าวมีต้นเค้ามาจากพระราชพิธีคเชนทร์ศวนานในสมัยสุโขทัย แต่มีการปรับเปลี่ยนโดยนำพิธีสงฆ์เข้ามาร่วมด้วย โดยให้ช่วงเช้าเป็นพิธีสงฆ์ และในตอนบ่ายจึงตั้งกระบวนแห่เดินคเชนทร์ศวนานอย่างสะระสนาน แต่เป็นการจัดอย่างย่อ ณ ท้องสนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในการพระราชพิธีคเชนทร์ศวนานทุก ๆ คราวเหมือนอย่างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะหลังจากกลับจากเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตเป็นที่ประทับถาวร การเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เพื่อการพระราชพิธีดังกล่าว จึงได้ว่างเว้นไปบ้าง เพราะที่ประทับห่างที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ดังได้ทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน^{๗๐}

ในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ท้องสนามไชยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สำคัญยิ่งในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบพระนคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นหลังพระราชพิธีบวรราชาภิเษกแล้ว ธรรมเนียมการอุปราชาภิเษกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อน ๆ มา มิได้มีการแห่เลียบพระนคร การเสด็จเลียบพระนครดังกล่าวได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเป็นการเฉพาะสำหรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อพระราชทานพระเกียรติยศ ยิ่งกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ก่อน ๆ ในการเสด็จเลียบพระนครครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่บนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อกระบวนมาถึงท้องสนามไชยหน้าพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายบังคมพระเจ้าอยู่หัว ๓ ครั้ง ดังปรากฏข้อความที่บรรยายให้เห็นภาพความสง่างามและมีนัยสำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยที่สยามเปรียบเสมือนมีพระเจ้าอยู่หัว ๒ พระองค์ ดังนี้^{๗๑}

^{๗๐} พระราชพิธีสิบสองเดือน. อ้างแล้ว, หน้า ๒๔๘.

^{๗๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓ - ๓๔.



พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา หนังสือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี
จัดพิมพ์ในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี

“ครั้นย่ำรุ่งแล้ว ๔ นาฬิกา สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเครื่องต้นรมยู่ท้อ ทรงพระมหลาประดัดเพชร เสด็จขึ้นเกยสถิตเหนือค่อข้างพระที่นั่ง ทรงพระแสงของ้าว ฝรั่งแม่นปืนกระบวนหน้าก็ยิงปืนคำนับมาต่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้พระบรมมหาราชวัง ๒๑ นัด พลทหารแห่หน้าหลังฝรั่งพร้อม ก็เดินกระบวนแห่ประทักษิณเวียนไปตามกำแพง พระบวรราชวัง มาถึงท้องสนามไชยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทอดพระเนตรอยู่บนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ครั้นเสด็จมาตรงพระที่นั่ง ผันหน้าข้างพระยาไชยานุภาพเข้าไปส่งพระแสงของ้าวให้นายความูข้างรับไว้แล้วถวายบังคม ๓ ครั้ง แล้วรับพระแสงของ้าวบ่ายซ้ายพระที่นั่ง เสด็จเลยไปถึงหน้าวัดพระเชตุพนประทับข้าง พระที่นั่งเกย แล้วเสด็จพระราชดำเนินลงจากค่อข้างพระที่นั่ง มาขึ้นพลับพลาประทับพักเปลื้องเครื่องต้น แล้วเสด็จเข้าไปในพระอุโบสถนมัสการพระพุทธรูป ถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์ทั่วทุกองค์”

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานว่าท้องสนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หรือท้องสนามไชย นี้ยังเป็นบริเวณที่พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงทั้งทานต้นกล้วยพฤกษ์ และโปรยทานที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในทำนองเดียวกับการทั้งทานและโปรยทานในสมัยอยุธยา บริเวณท้องสนามหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ คราวงานฉลองพระอารามต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ ได้แก่ วัดราชโอรสาราม วัดราชสิทธาราม วัดกนิษฐนาถ วัดโมฬีโลก วัดอรุณราชวราราม วัดระฆังโฆสิตาราม

วัดพระยาทำ วัดสุวรรณ และวัดสระเกศ เมื่อการฉลองวัดเสร็จแล้ว พระองค์ทรงกระทำสัตสดก มหาทานโดยทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๑,๐๐๐ ชั่ง ในการนี้ มีการตั้งต้นกลีปฤกษ์ ๑๐ ต้น ทิ้งทานตั้งแต่วังหน้าตลอดมาถึงท้ายวัดพระเชตุพน โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ ขึ้นทั้งต้นละ ๔ พระองค์ และในส่วนการโปรยทานนั้น พระองค์เสด็จขึ้นบนพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ (ชื่อขณะนั้น) และทรงโปรยทาน ดังบรรยายไว้ในพระราชพงศาวดาร ดังนี้

“... เสด็จขึ้นทรงโปรยบนพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ ครั้นนั้นขุนนางข้าราชการและราษฎร ชายหญิงตื่นกันมารับผลกลีปฤกษ์เปียดเสียดเยียดยัดกันเต็มตลอด ในที่จะรับทาน จะนับ ประมาณมิได้” ^{๗๒}

ในคราวฉลองวัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๓๙๑ เสร็จการฉลองแล้วมีการทิ้งทาน ต้นกลีปฤกษ์ และโปรยทานที่หน้าพระที่นั่งสุทธาสวรรย์เหมือนอย่างการฉลองวัดครั้ง พ.ศ. ๒๓๗๔ เช่นกัน

นอกเหนือจากความเกี่ยวเนื่องทางด้านโบราณราชประเพณีแล้ว ท้องสนามหน้าพระที่นั่ง สุทโธสวรรย์ หรือท้องสนามไชย ยังถูกใช้เป็นสถานที่ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจอัน เด็ดขาดในการปกครองบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความเคารพยำเกรง อันจะนำมาซึ่งความมั่นคง ของราชอาณาจักร ดังเหตุการณ์ในเรื่องศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านและเรื่องการสู้รบในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในเรื่องการศึกสงครามนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้การ รุกรานของพม่าจะสิ้นสุดลง พม่าไม่มีโอกาสยกทัพมารุกรานไทยโดยตรงอีก เพราะพม่าต้องหัน ไปทำศึกกับอังกฤษ แต่ไทยกลับต้องทำศึกสงครามกับญวนยาวนานถึง ๑๕ ปี เนื่องจากญวน ได้เข้าไปแทรกแซงทั้งในลาวและเขมรซึ่งเป็นประเทศราชของไทย ในกรณีของลาวนั้น เจ้าอนุวงศ์ ตั้งแต่ยังเป็นอุปราชเมืองเวียงจันทน์ได้ร่วมรบกับไทยในการทำศึกกับพม่า จนเป็นที่โปรดปรานของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง เวียงจันทน์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าอนุวงศ์และเจ้าราชบุตร (โย) ซึ่งเป็นบุตรชายของเจ้าอนุวงศ์ได้กระทำความชอบในการปราบกบฏที่จำปาศักดิ์ เจ้าอนุวงศ์จึง ทูลขอให้เจ้าราชบุตรได้ครองเมืองจำปาศักดิ์ โดยรับว่าจะดูแลสอดส่องหัวเมืองแถบนั้นไม่ให้

^{๗๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๔๗.

กระด้างกระเดื่องกับไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงให้การสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าราชบุตรครองเมืองจำปาศักดิ์ แม้จะมีเจ้านายบางพระองค์^{๗๓} ทรงมีความคิดเห็นแตกต่าง โดยเกรงว่าจะทำให้เจ้าอนุวงศ์มีอำนาจมากขึ้น และอาจก่อความยุ่งยากขึ้นได้ เพราะในขณะนั้นญวนกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามาในเขมร ดังนั้นเมื่อเจ้าอนุวงศ์ได้ก่อการกบฏ โดยการสนับสนุนจากญวนในช่วงต้นรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง เพราะเจ้าอนุวงศ์หันไปฝักใฝ่กับญวนโดยหวังจะอาศัยกำลังจากญวนต่อต้านไทย ทางฝ่ายไทยได้ส่งพระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพไปปราบกบฏ และสามารถจับตัวเจ้าอนุวงศ์มาลงโทษที่กรุงเทพฯ และให้ทำการประจานความผิดต่อหน้าที่ประชุมชนที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ดังปรากฏหลักฐานจากพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

“... โปรดให้จำไว้ทมิแปดตำรวจ บุตรหลานผู้หญิงและภรรยาผู้นั้น ก็ส่งไปเป็นชาวสะตังทั้งสิ้น แล้วรับสั่งให้ทำที่ประจานลงที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์... ราษฎรชายหญิงทั้งในกรุงทั้งนอกกรุง พากันมาดูแน่นอัดไปทุกเวลามีได้ขาด ที่ลูกผีญาติพี่น้องต้องเกณฑ์ไปทัฬหายุเสียชีวิตนั้น ก็มานั่งบ่นพรรณนาด่าแข่งทุกวัน ... ทำดังนี้อยู่ได้ประมาณ ๗ วัน ๘ วัน พออนุป่วยเป็นโรคลงโลหิต ก็ตาย ...”^{๗๔}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ห้ามการนำฝิ่นและอาวุธปืนเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาจักร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการอย่างจริงจังในการป้องปรามการสูบฝิ่น โดยมีพระบรมราชโองการให้พิมพ์ประกาศห้ามสูบฝิ่นจำนวน ๙,๐๐๐ ฉบับ นับเป็นครั้งแรกที่หนังสือราชการของไทยปรากฏออกมาในรูปของสิ่งพิมพ์ ซึ่งดำเนินการโดยโรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์ และทรงใช้มาตรการปราบปรามอย่างเห็นผลโดยใช้พื้นที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในการกวาดล้างสิ่งเสพติดต่อหน้าสาธารณชน ดังปรากฏหลักฐานการเผาฝิ่นที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ ดังนี้

^{๗๓} สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ทรงกำกับกรมวัง และ กรมมหาดไทย

^{๗๔} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. อย่างแล้ว, หน้า ๓๖ - ๓๗.

“ครั้น ณ วันเดือน ๖ ข้างขึ้น โปรดให้จมนักราชามาตย์ จมื่นรักษพิมาน หลวงนายเสนห์ รักษา ไปชำระพื้นหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ตั้งแต่เมืองปราณตลอดไปถึงเมืองละคร ฝ่ายปากข้าง ตะวันตกตั้งแต่เมืองตะกั่วป่าตลอดไปถึงเมืองฉวาง ได้พื้นดิบ ๓,๗๐๐ เศษ พื้นสุก ๒ หาบเศษ ส่งเข้ามาเผาเสียที่หน้าพระที่นั่งสุทธาราวรย์” ^{๗๕}

อนึ่ง ในการนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำกลักผืนมาหล่อพระพุทธรูปประธาน ในศาลาการเปรียญวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายพระนามว่า พระพุทธเสถียรฐมนี หรือบางแห่งเขียน พระพุทธเศรษฐมนี ก็มี

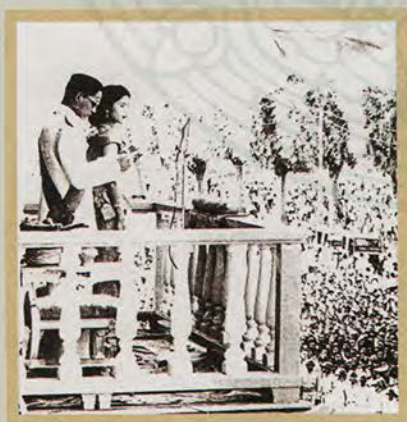


พระพุทธรูปประธานในศาลาการเปรียญวัดสุทัศนเทพวราราม ที่หล่อจากกลักผืนในสมัยพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายพระนามว่า พระพุทธเสถียรฐมนี
ที่มา หนังสือ พระพุทธรูปสำคัญ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

^{๗๕} เล่มเดียวกัน, หน้า ๘๑.

ถ้าพิจารณากิจกรรมหลาย ๆ อย่างที่จัดขึ้นที่ท้องสนามไชยโดยเฉพาะในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สนามไชยก็อาจเปรียบได้กับสนามหลวงหรือสนามหน้าจักรวรรดิในสมัยอยุธยา สนามหลวงในสมัยอยุธยาก็คือบริเวณพื้นที่ที่ต่อมาถูกเรียกว่าท้องสนามหน้าจักรวรรดิ แต่ในช่วงที่เรียกว่าสนามหลวงนั้น พื้นที่โล่งกว้างดังกล่าวอยู่ภายนอกกำแพงพระราชวังหลวงด้านตะวันออก ต่อเมื่อสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์บนกำแพงด้านตะวันออกอันเป็นที่มาของชื่อท้องสนามหน้าจักรวรรดิแล้ว จึงได้กลายมาเป็นท้องสนามในเขตพระราชฐานชั้นนอกดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ถ้าเปรียบเทียบในทางกายภาพท้องสนามไชยมีลักษณะเป็นท้องสนามนอกมาตั้งแต่ต้น

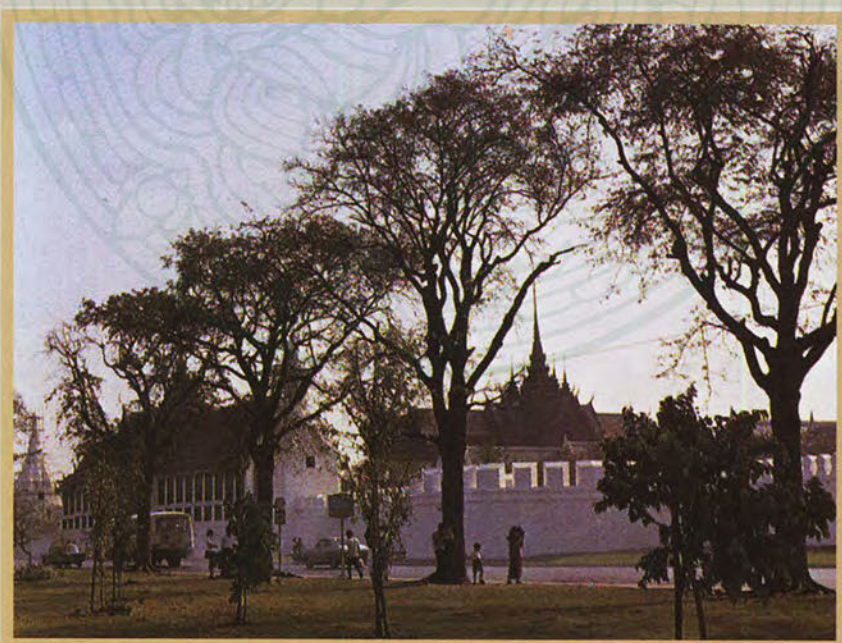
ในแง่ของการใช้ประโยชน์พื้นที่ ท้องสนามไชยจะค่อย ๆ ลดความสำคัญลงพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของพื้นที่โล่งกว้างทางตอนเหนือของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเริ่มปรากฏชัดหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม ความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่นี้ได้พลิกฟื้นอีกครั้งในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๕๓ เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมสิริราชสมบัติอันสำคัญยิ่งดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จออกสีหบัญชร ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ประชาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ท้องสนามไชย กล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์และสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จออกสีหบัญชรให้ประชาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท



พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ออกสีหบัญชร
พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท พ.ศ. ๒๕๕๓
ที่มา หนังสือ พระบรมมหาราชวัง จัดพิมพ์โดย สำนักพระราชวัง ๒๕๕๗



พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทในปัจจุบัน
ที่มา หนังสือ นำชมกรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่



สนามไชยในปัจจุบัน
ที่มา หนังสือ นำชมกรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่